

MARK CORNWALL

Hűtlenség kormányváltó korszakban: a Habsburg Monarchia esete*

Bármit is hívjunk „hűtlenségnek” (*Hochverrat, trahison, velezrada, veleizdaja*), az az emberi történelem állandó jelensége. Az „áruló”, aki megszegi a bizalom legfőbb kötelékét, feltűnik minden korban, és rendszerint a társadalom páriájaként kezelik. A Habsburg Monarchia utolsó időszaka legfontosabb hűtlenségi perében, az ötvenhárom szerb ellen lefolytatott zágrábi perben 1909-ben a védelem fő ügyvédje, Hinko Hinković záróbeszédét egy tipikus jogász fordulattal kezdte: a hűtlenség az elképzelhető „leggyűlöletesebb dolog”. Kijelentette: évszázadokra visszatekintve az emberiség két típusú árulót azonosított: Először is azokat, akik istent árulták el, legjobban karióti Júdás testesíti meg e típust. Másodrészt a nemzetárulókat, mint például a spártai Ephialtészt, aki Herodotus szerint tragikusan elárulta hazáját a perzsáknak Thermophylaenél Kr. e. 480-ban. Mindkét árulás „visszataszító és borzasztó”. Hinković gyorsan hozzáfűzte, hogy mégis a második, a nemzetárulás valójában a legborzasztóbb. Szemét az egyik általa védett szerben tartva azonban hozzátette, hogy egyes nemzetárulók nem nemzetük ellen fordultak. Ahol ugyanis a nemzeti aspirációk nem esnek egybe az állami törekvésekkel, vagy ahol az állam nem azonos a hazával (*otačbina*), azt a cselekedetet, melyet az állam árulásnak tart, a nemzet tekintheti hősiessé, patrióta tettnek. Más szóval az árulást lehet az elnyomás alóli felszabadításnak értelmezni, és erre számtalan példa idézhető a legutóbbi Habsburg történelemből, nem utolsósorban azt, ahogy a magyarok ünnepezték és a közleményekbe emelték az áruló-felszabadító Kossuth Lajost.¹

Hinković beszédében hangsúlyozta a hűtlenség hagyományos szubjektív interpretációját, a hűtlenséggel vádoltak nézőpontját. De mindenekelőtt igyekezett megkülönböztetni a jogi és az erkölcsi nézőpontot. Az állam alkotta a hűtlenségre vonatkozó emberi törvényt, a nemzet törvénye ugyanerre vonatkozóan, sugallta, szigorúan erkölcsi jellegű és az isteni

* A fordítás a következő kiadás alapján készült: *Treason in an Era of Regime Change: The Case of the Habsburg Monarchy*. Austrian History Yearbook, vol. 50. (2019) 124–149. [Ford. jegyzete]
A tanulmány jelenlegi, „Treason in the Age of Francis Joseph” című kutatási programom keretében készült. Első változatát előadhattam a Jénai Egyetemen és a Zágrábi Egyetemen, köszönöm a lehetőséget Joachim von Puttkammernek és Iskra Iveljićnek. Szeretném megköszönni az Austrian History Yearbook anonim lektorainak nagyon hasznos észrevételeiket.

¹ Hinko Hinković beszédét lásd: *Govori branitelja u kaznenoj parnici protiv Adam Pribičevića i petdeset dvojice drugova radi zločina veleizdaje*. Zagreb, 1909. A meglepően kevésbé kutatott zágrábi peréről lásd: Cornwall, Mark: *Loyalty and Treason in Late Habsburg Croatia: A Violent Political Discourse before the First World War*. In: Osterkamp, Jana – Schulze-Wessel, Martin (eds.): *Exploring Loyalty*. Göttingen, 2017. 97–120.; Gabelica, Mislav: *Zagrebačka veleizdajnička parnica 1909. godine*. Časopis za suvremenu povijest, vol. 46. (2014) 131–157. Klasszikus tanulmány továbbá R. W. Seaton-Watsoné (*The Southern Slav Question*. London, 1911.), de nagyon szubjektív, s nem a per hivatalos jegyzőkönyvén alapszik.

törvénnyel rokonítható.² Eszerint hűtlenség miatt lefolytatott bármely állami eljárás motívációját tekintve opportunistá és alapvetően politikai jellegű (a Jézus elleni éppúgy, ahogy a szerb lázadó Karadjordjević elleni is). Az aktuális államrezon szempontjai konstruálják, inkább a kormányzat saját biztonsági követelményeit tükrözik, mint „árulók” valódi jelenlétét a közösségben.³

Ez az a pont, melyet néhány évvel később egy védőügyvéd még erőteljesebben hangsúlyozott egy másik Habsburg áruló perében. 1914 októberében Gavrila Princip és Ferenc Ferdinánd főherceg többi gyilkosa szarajevói perében Rudolf Zistler igyekezett a hűtlenségi vádat kontextusba helyezni, azzal érvelve, hogy „Monarchiánkban sajnos hűtlenségi perek krónikus betegséghez hasonlóan periodikus ciklusokban újra és újra felbukkannak”.⁴ Zistler és Hinković az árulók védelmében igyekeztek az eljárást a feje tetejére állítani, azt állítva, hogy az „árulók” hirtelen megjelenése az állam műve, s világos jele annak, hogy a Habsburg kormányzat válságban van. Provokatív felvetésükért mindkét ügyvéd kemény büntetést kapott. Hinkovićot 1910-ben kizárták az ügyvédek sorából, és hat hónapra bebörtönözték, Zistlert pedig „ellenséges magatartása” miatt száműzték Boszniából.⁵

Hűtlenség mint próbakő

Ezek a bevezető példák már mutatják, hogy a hűtlenség hasznos próbakő lehet bármely kormányzat gondolkodásmódjának a felfejtéséhez. Nemcsak azt fedi fel, hogy az állami hatóságok szemében melyek a legkomolyabb (bel- és külföldi) biztonsági fenyegetések, hanem arra is rámutat – ahogy azt Hinković megjegyezte –, hogy gyakran ellentét feszül a hűtlenség illetve állami elvárások és az állampolgároknak az efféle hűségéről alkotott képlékenyebb interpretációja között, ami ütközhet regionális, nemzeti vagy ideológiai elköteleződéseikkel. S hogy egy kormányzat hogyan kezeli a hűtlenséget – a lojalitás teljes hiányát –, sokat elárul a jog aktuális erejéről az államban. Mivel a hűtlenség a legfőbb politikai bűnnek számít, s így szoros összeköttetésben áll egy kormányzat önfenntartásra irányuló törekvéssel, a törvény uralmára irányuló politikai nyomásgyakorlás számára mindig tág tér nyílik, amikor úgynevezett árulókat azonosítanak, eljárást indítanak ellenük, és elítélik őket. Más szóval, ennek a büntettnak a kezelése rávilágíthat a jogállam aktuális korlátaira.

A Habsburg Monarchia története kései szakaszával foglalkozó történetírás kevés figyelmet szentelt a hűtlenség jelenségének.⁶ Persze az első világháború alatti önkényes katonai

² *Govori braniteljja*, 4.

³ *Govori braniteljja*, 6.

⁴ Bogičević, Vojislav (ed.): *Sarajevski atentat. Stenogram glavne rasprave protiv Gavrila Principa i drugova*. Sarajevo, 1954. 386.

⁵ *Šest mjeseci tamnice*. Hrvatski pokret, 1911. máj. 30. 1–2.; Zistler, Rudolf: *Kako sam branio Principa i drugove 1914. godine*. Ljubljana, 1937. 15.

⁶ Hasonlóképpen kevés kísérlet történt a hűtlenség konceptualizálására Európa modern kori történetére vonatkozóan (s így a „Habsburg hűtlenség” kontextusba helyezésére). A hűtlenség hasznos elméleti megközelítését lásd: Ben-Yehuda, Nachman: *Betrayal and Treason: Violation of Trust and Loyalty*. Boulder, 2001.; Noetzel, Thomas: *Die Faszination des Verrats. Eine Studie zur Dekadenz im Ost-West-Konflikt*. Hamburg, 1989.; Flores, Marcello: *Traditori. Una storia politica e culturale*. Bologna, 2015.; és a legutóbbi átfogó tanulmány: Krischer, André (Hg.): *Verräter. Geschichte eines Deutungsmuster*. Vienna, 2019.; további népszerű tanulmányok, amelyek látóköré azonban szerzőik konzervatív nyomán bizonyos fókig korlátozott: Boveri, Margaret: *Der Verrat im 20. Jahrhundert*. Reinbek, 1976.; Pincher, Chapman: *Traitors: The Labyrinths of Treason*. London, 1987.

igazságszolgáltatással és a hűtlenségi mítoszokkal foglalkozó tanulmányok futólag említik.⁷ De ezek az írások nem magára a büntetettre és a hűtlenség kezelésére mint olyanra összpontosítják figyelmüket, ellentétben például a kora újkori Angliával foglalkozó történeti irodalommal.⁸ Valóban, a Habsburg Monarchia történészei mostanság sokkal inkább figyeltek a lojalitásra, mint a hűtlenség kifejezési formáira, arra, hogy mi köti össze az állampolgárokat, hogyan igyekezett a dinasztia népszerűsíteni magát, és a társadalom különböző rétegeiben milyen formákban jutott kifejezésre a lakosság állampolgári hűsége.⁹ Ez haszonnal járt, hiszen megfordította a birodalom történetének nacionalista, teleologikus megközelítését, életeli egységként látva átértékelte Ausztria–Magyarországot, ahol ha előfordultak is belső válságok, azok – ahogy az újságíró Henry Wickham Steed fogalmazott 1913-ban – inkább „a növekedés, semmint a hanyatlás válságai” voltak.¹⁰ Azonban ebben a csábító narratívában túlságosan könnyű a hazai diszlojalitás jelenlévő jeleit elbagatellizálni és mindenekelőtt figyelmen kívül hagyni az uralmon lévő elitnek felfogását, akik soraiból sokan úgy érezték a századfordulóra, hogy birodalmuk valóban válságban van, azt államellenes ellenségek határokra belülről és kívülről támadják. Ez az a pont, ahol egy a hűtlenséget és diszlojalitást hosszú távon elemző tanulmány illeszkedhet a dualista birodalom alapvetően kedvező értékeléséhez. Ez nem jelent visszatérést a teleologikus nézőponthoz. De jobban megmagyarázhatja – belevonva az elemzésbe a Monarchia döntő külföldi perspektíváját (nagyhatalomként) –, hogy egy konzervatív kormányzat miért érezhette olyannyira veszélyben magát 1900 után, s miért hajlott egyre inkább a jogállamiság megsértésére.¹¹

Ez a tanulmány ezt a gondolatmenetet követi, új megvilágításba helyezve a hűtlenséget, és keretet kínál ahhoz, hogy megértsük azt a kései Habsburg Monarchia kontextusában. Ezt teszi először a hűtlenségre vonatkozó jogi szabályozás tisztázásával (elismerve, hogy az mindig is pontatlan volt, lehetőséget adva politikai machinációra), másrészt annak vizsgálatával, hogy a hatóságok hogyan és miért azonosították a fő „árulók”-at, valamint hogyan és miért

⁷ Vö. Moll, Martin: *Kein Burgfrieden. Der deutsch-slovenische Nationalitätenkonflikt in der Steiermark 1900–1918*. Innsbruck, 2007.; Lein, Richard: *Pflichterfüllung oder Hochverrat? Die tschechischen Soldaten Österreich–Ungarns im Ersten Weltkrieg*. Wien, 2011.; Überegger, Oswald: *Der andere Krieg. Die Tiroler Militärgerichtsbarkeit im Ersten Weltkrieg*. Innsbruck, 2002.; Wiggermann, Frank: *K.u.k. Kriegsmarine und Politik. Ein Beitrag zur Geschichte der italienischen Nationalbewegung in Istrien*. Wien, 2004.; Gumz, Jonathan E.: *The Resurrection and Collapse of Empire in Habsburg Serbia, 1914–1918*. Cambridge, 2009.; rokon témájú nagyobb áttekintés, melynek témája azonban nem a hűtlenség: Czech, Philip: *Der Kaiser ist ein Lump und Spitzbuben: Majestätsbeleidigung unter Kaiser Franz Joseph*. Wien, 2010.

⁸ Bellamy, John: *The Tudor Law of Treason. An Introduction*. London, 1979.; Steffen, Lisa: *Defining a British State: Treason and National Identity, 1608–1820*. Basingstoke, 2001.; Orr, Alan: *Treason and the State: Law, Politics and Ideology in the English Civil War*. Cambridge, 2002.; Barrell, John: *Imagining the King's Death: Figurative Treason. Fantasies of Regicide*. Oxford, 2000.; valamint legutóbb a jogi procedúráról lásd a következő kitérő könyvet: Krischer, André: *Die Macht des Verfahrens. Englische Hochverratsprozesse 1554–1848*. Münster, 2017.

⁹ Lásd például: Unowsky, Daniel: *The Pomp and Politics of Patriotism: Imperial Celebrations in Habsburg Austria, 1848–1916*. Lafayette, 2005.; Cole, Laurence – Unowsky, Daniel (eds.): *The Limits of Loyalty: Imperial Symbolism, Military Culture and Popular Patriotism in late Imperial Austria*. Oxford, 2014.; Osterkamp, Jana (ed.): *Kooperatives Imperium. Politische Zusammenarbeit in der späten Habsburgermonarchie*. Göttingen, 2018.

¹⁰ Steed, Henry Wickham: *The Hapsburg Monarchy*. London, 1913. IX.; ezen megközelítés vezető átfogó szintézise: Judson, Pieter M.: *The Habsburg Empire: A New History*. Cambridge, MA, 2016.

¹¹ Lásd legutóbb Laurence Cole találó és kritikus recenzióját Judson munkájáról: *Revisions and Revisions of Empire: Reflections on a New History of the Habsburg Monarchy*. Austrian History Yearbook, vol. 49. (2018) 261–280., különösen 276–279.

indítottak eljárást ellenük. A legismertebb esetekre helyezem a fő hangsúlyt, s hogy kezelhető tárgyalásra nyíljon lehetőség, a legtöbb példát a cseh és a délszláv államokból veszem, azon régiókból, amelyek a huszadik század elején több nagyobb hűtlenségi pert is megélték.

Kronológiai tekintetben a kifejtés az 1914 és 1921 közötti, regionális krízisekben gazdag időszakra koncentrál.¹² A vizsgálat tudatosan átlépi 1918 vízválasztó évét, hogy mind a folytonosságokat, mind pedig a megszakítottságokat ki lehessen mutatni a hűtlenség interpretációiban. Ez nem pusztán arra az újabb historiográfiai irányra reflektál, amely relativizálja az 1918-as év alapvető cezúra jellegét.¹³ Lehetővé teszi, hogy mérlegelni tudjuk különböző kormányzatok megközelítési módjait a feltételezett hűtlenség tekintetében, össze tudjuk hasonlítani a legfőbb árulókkal szembeni eljárásmodot a háború időszakában, valamint az utódállam Csehszlovákiában és Jugoszláviában, ahol a tárgyalt időszakban a rendkívüli állapot még fennállt. Az a tény, hogy a „hűtlenség” oly erősen jelen volt ezekben az években, sok mindent felfed a kormányzatok bizonytalanságából, mely rezsimiek belső hűtlenségre érzékeny éberségét felerősítették az állam nemzetközi bizonytalansága miatt érzett aggodalmak. Kijelenthetjük, hogy az árulókról szóló hivatalos diskurzus általában mindig háborús periódusban vagy a kormányzatok bizonytalan helyzetében a legerőteljesebb. A Habsburg Monarchiát illetően a korábbi legfontosabb kormányzati krízist az 1848-as forradalmak teremtette káosz és annak következményei jelentették. Akkor szintén megsaporodott a „hűtlenek” száma, és brutális megtorlás következett. Habsburg hadbíróságokat állítottak fel gyorsan, hogy a magyar árulókat speciális haditörvényszéki eljárások keretében megbüntessék, a volt miniszterelnök, Batthyány Lajos volt a legprominensebb áldozata ennek.¹⁴ Az 1850-es években azonban, ahogy Ferenc József neoabszolutista rendszere fokozatosan egyre biztosabbnak érezte magát, rájöttek, hogy szükség van kegyelmezésekre és amnesztiákra, hogy visszatérjenek, ahogy Alexander Bach és mások nevezték, a „normál állapotok”-hoz.¹⁵ Így a rendszer egész sikeresen megerősítette hatalmát, és vitathatatlanul bizonyos stabilitást készített elő az 1867-ben bekövetkező majdani kiegyezés számára.

A korábbi forradalmi időszak azonban megmutatta annak örök veszélyét, ha egy állami közösségben tömegek azonosulnak „árulók”-kal. Hiszen ha egy kormányzat a hűtlenség vádjával áll elő, különösen nyers, otromba eszközzel kívánja elhallgattatni ellenzékét, amit Otto Kirchheimer „a politikai hatalom rendelkezésére álló legsúlyosabb és legormótlanabb

¹² Ahogy a következő szövegben jelzem, az erre az időszakra való koncentráció nem fedi el azt a tényt, hogy már jóval 1914 előtt „kormányzati válság” jelei mutatkoztak: lásd az árulók intenzívebb érzékelését, illetve az erősödő panaszokat a diszfunkcionális Habsburg jogállamra (nevezetesen Horvátországban). A háborút megelőző időszak birodalmi bizonytalanságaira lásd: Kronenbitter, Günther: *Krieg im Frieden. Die Führung der k.u.k. Armee und die Großmachtpolitik Österreich-Ungarns 1906–1914*. München, 2003.

¹³ Az egyre növekvő irodalomból lásd: Judson: *The Habsburg Monarchy*, id. mű; Gerwarth, Robert: *The Vanquished: Why the First World War Failed to End, 1917–1923*. London, 2016.; Miller, Paul – Morelon, Claire (eds.): *Embers of Empire: Continuity and Rupture in the Habsburg Successor States after 1918*. New York, 2018.

¹⁴ Hermann, Róbert: *Megtorlás az 1848–49-es forradalom és szabadságharc után*. Budapest, 1999.; uő: I. *Ferenc József és a megtorlás*. Századok, 141. évf. (2007) 3. sz. 635–681.

¹⁵ Deák, Ágnes: *From Habsburg Neo-Absolutism to the Compromise*. New York, 2008. 73–85. A „normál állapotok”-hoz való visszatérés óhajához lásd Bach megjegyzését a bécsi miniszteri konferencia 1853. március 13-i ülésén. *Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867*. III. Abteilung. Das Ministerium Buol-Schauenstein. Bd. 1: 14 April 1852 – 13. März 1853. Hg. von Waltraud Heindl. Wien, 1975. 518.

fegyver”-nek nevezett.¹⁶ Ha ilyen lépést tesz, alapvetően fontos a körültekintő eljárás, hogy ne hátrafelé süljön el a fegyver, s az eszköz kezelőit sebesítse meg. Röviden, a hatóságoknak tudniuk kell, hogy az erő pozíciójából ellenőrzésük alatt tudják tartani a folyamatot. Máskülönben fennáll annak veszélye, hogy az árulók elleni eljárás önkényesnek vagy törvénytelennek tűnik, és szélesebb közösség szemében foltot ejtethet a kormányzat erkölcsi tekintélyén.¹⁷ Ezért alapvetően fontos minden kormányzat számára, hogy mérlegelje, mikor és milyen mértékben fog perbe „árulókat” viszonylagos gyengesége pillanataiban, és mikor hirdet kegyelmet és amnesztiát az erő pozíciójából, hogy megerősítse a stabilitást. Mint látni fogjuk, ez volt a fő dilemma azok számára, akik a háborút vívó Habsburg Monarchiában, majd az utódállamok első éveiben arra törekedtek, hogy ellenőrzés alatt tartsák a lojalitáshiányt.

Hűtlenségi törvénykezés

Ausztria–Magyarország a háború alatt bőséges alkalommal nyúlt a hűtlenségi törvény eszközeihez – feltehetőleg eltérően a többi európai hadviselő féltől.¹⁸ A hűtlenség bűnébe esettek (*Hochverräter*) körüli visszaélés, mely oly gyakori volt a szarajevói gyilkosság után, veszélyes volt a vidéki államügyészek kezében, mivel szilárd jogi megalapozásra támaszkodhattak az ausztriai és a magyar büntető törvénykönyvekben. Úgy tűnik, leginkább az 1852-es ausztriai büntető törvénykönyvet használták, mivel az nemcsak a ciszlajtán területeken, de Horvátországban is alkalmazható volt (az 1868-ban született horvát–magyar kiegyezés ellenére), sőt Boszniában is az 1878-as okkupációt követően.¹⁹ Az 1878-as magyar büntető törvénykönyv hűtlenségre vonatkozó rendelkezéseit – legalábbis a kutatások jelenlegi állása szerint – sokkal kevésbé vették igénybe a háború alatt Magyarországon, köszönhetően annak, hogy ott gyengébb volt a hadsereg befolyása.²⁰ A magyar törvénykezés az ausztriaiakat tükrözte, de

¹⁶ Kirchheimer, Otto: *Political Justice: The Use of Legal Procedure for Political Ends*. Princeton, 1961. 76.

¹⁷ Az árulásról folytatott diskurzusnak mindig van erkölcsi vonatkozása, megbélyegezzük a másikat (az árulót), mint aki megsértette a birodalmi vagy nemzeti közösség morális univerzumát. Lásd: Ben-Yehuda: *Betrayal and Treason*, 125.

¹⁸ A Habsburg Monarchia háború alatti hűtlenségi pereiről áttekintésként lásd: Cornwall, Mark: *Traitors and the Meaning of Treason in Austria–Hungary’s Great War*. Transactions of the royal Historical Society, vol. 25. (2015) 113–134. A többi európai hadviselő félt illetően átfogóan nem tárgyalták még a témát, de a leghíresebb 1916-os brit példát lásd: *Trial of Roger Casement*. Ed. by H. Montgomery Hyde. London, 1960. Orosz árulókról lásd: Fuller, William C., Jr.: *The Foe Within: Fantasies of Treason and the End of Imperial Russia*. Ithaca, 2006.; hasznos esettanulmány: Lohr, Eric: *Nationalizing the Russian Empire: The Campaign against Enemy Aliens during World War I*. Cambridge, MA, 2003.

¹⁹ Lásd: Šilović, Josip: *Kazneno pravo*. Zagreb, 1893. 298–301. Šilović, generációjának egyik vezető horvát jogásza kimutatta, hogy egy 1870-ben született horvát törvény alapján hogyan lehetett a Magyarország és Horvátország–Szlavónia közötti unió támadását is hűtlenségnek tekinteni.

²⁰ Hogy előfordult ilyen eset, bizonyítja Vaso Stajić professzor esete, akit 2015 végén a szegedi törvényszék hűtlenségben bűnösnek talált, és hét év börtönre ítélte a Narodna Odbrana szervezet tagságáért. Hrvatski Državni Arhiv (Zágráb) (a továbbiakban: HDA) Fond 397., Državno nadodvjetništvo (a továbbiakban: DNO) Zagreb 1875–1945, kutija 81, K81/1916. 1915 decemberében a magyar belügyminiszter javasolta, hogy a horvát politikust, Frano Supilolt távollétében szintén hűtlenségi perbe kellene fogni a 127. § alapján (mely magyar területek erőszakos elcsatolására vonatkozott). Uo. Središnja dojava i defenzivna služba, kutija (a továbbiakban: SDDS) 5691(5), 136/1915. A magyar belügyminiszter átirata Skerlec bánhoz (6633. sz.) 1915. dec. 13.

terjedelmesebben védte a Magyar Királyságot a feldarabolás ellen, miközben halálbüntetést kizárólag az uralkodó ellen elkövetett erőszak esetén engedett.²¹

Az 1852-es ausztriai büntető törvénykönyvnek a hűtlenséggel foglalkozó legfontosabb paragrafusai az 58. § (ugyanazon formában Boszniában a 111. §).²² A többi európai hűtlenségi törvényhez hasonlóan a Habsburg Monarchia ide vonatkozó szabályozása is kriminalizálta azon tetteket, amelyek veszélyeztették az állam belső és külső biztonságát, s azokat típus vagy cél szerint három csoportba osztotta.²³ Az 58. § első két szakasza a rezsim belső fenyegetéseit célozta (a tradicionális *Hochverrat*). Az 58a. § az uralkodó életét védte. A 19. század végének hűtlenségi pereiben ezt a rendelkezést értelmezték, „konstruálták” annak érdekében, hogy olyan tetteket is ide vonhassanak, amelyek csak közvetetten fenyegették Ferenc József császárt.²⁴ Általában véve azonban az 58a. § célja egészen világos volt. Hatálya alá tartozott például Guglielmo Oberdan gyilkossági összeesküvése (1882), de nem vonatkozott az uralkodó szóban vagy írásban történt sértésére (*Majestätsbeleidigung*), amelyet az 1787-es büntető törvénykönyvi szabályozás óta már nem soroltak a „hűtlenség” kategóriájába.²⁵ A második szakasz (58b. §) hűtlenségnek minősítette az erőszakos kormányváltásra történő kísérletet. Ezt bőségesen alkalmazták a szocialista és az anarchista perekben az 1870–1880-as években, például az ausztriai szocialisták perében 1870-ben, akik Bécs utcáin demonstráltak, amit nyílt lázadásnak, így hűtlenségnek minősítettek.²⁶

A Nagy Háború idején azonban a harmadik szakaszt (58c. §) használták ki a hatóságok a fő hűtlenségi perekben, mivel az a „területi hűtlenségre”, a hazaárulásra (*Landesverrat* vagy *Staatsverrat*) vonatkozott mint a hűtlenség speciális kategóriájára.²⁷ 1848 tapasztalataiból kiindulva, amikor a magyar és az olasz mozgalmak csaknem darabjaira tépték a birodalmat,

²¹ A „felségsértés”-t (*Hochverrat*) a 126–138. §, a hűtlenséget (*Staatsverrat*) a 142–151. § tárgyalta. Német nyelvű fordítását lásd: *Das ungarische Strafgesetzbuch über Verbrechen und Vergehen*. Trans. by Gustav Steinbach. Budapest, 1878. 30–37. [A felségsértés alatt – a hagyományos fogalomhasználattal szemben – itt egyes államhatalmi szervek megsemmisítésére irányuló cselekedetet, míg hűtlenség alatt az állam nemzetközi állásának veszélyeztetését értették. – A ford. jegyzete]

²² Az ausztriai hűtlenségi jog fejlődésével foglalkozik: Pfeifer, Wolfgang: *Der Hochverrat im österreichischen Strafrecht vom 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart*. Ph.D. Dissertation, Universität Graz, 2008. különösen 120–130.

²³ Nagyon hasznos összehasonlító elemzésként lásd: van Calker, Fritz: *Hochverrat und Landesverrat*. In: Birkmeyer, Karl – van Calker, Fritz – Frank, Reinhard, et al. (Hg.): *Vergleichende Darstellung des deutschen und ausländischen Strafrechts. Vorarbeiten zur deutschen Strafrechtsreform. Besonderer Teil. 1. Bd.* Berlin, 1906. 2–71.

²⁴ „Konstruálás” alatt a hűtlenségi törvény politikai célokkal történő körmönfont interpretációját vagy manipulációját értem. Nagyon jellemző ez a kora újkori angliai hűtlenségi perekre, s felettébb jól alkalmazható a kései Habsburg hűtlenségi perekre is. Példaként említhetjük Jindřich Kejval és Josef Hüber esetét 1869-ben, akik Prágában röplapokat osztogattak, melyek halványan utaltak a császár halálára. Az 58a. § alapján fogták őket perbe, de csak a közrend megzavarásának kisebb büntetében (65. §) találták bűnösnek. Státní oblastní archiv v Praze (a továbbiakban: SOAP), Krajský (zemský) soud trestní Praha, karton 551, C-576/69.

²⁵ Pfeifer: *Der Hochverrat im österreichischen Strafrecht*, 55–61.; Czech: *Der Kaiser ist ein Lump*, id. mű.

²⁶ *Der Wiener Hochverratsprozeß*. Hg. von Heinrich Scheu. Wien, 1911.

²⁷ Fritz van Calker szerint az osztrák jog – a némettől vagy a franciától eltérően – nem ismerte a hazaárulás (*Landesverrat*) fogalmát, az az 58c. § hűtlenség fogalma alá tartozott. Az ausztriai büntető törvénykönyv más paragrafusai azonban kimerítően foglalkoztak az állam külső biztonságát veszélyeztető fenyegetések széles skálájával. van Calker: *Hochverrat und Landesverrat*, 55–65.

az 58c. § teljesen új rendelkezésként került be az 1852-es büntető törvénykönyvbe.²⁸ Árulóknak nyilvánított mindenkit, aki a birodalom területe egy részének elszakítására tör, vagy az államot határain kívülről fenyegető veszély növelését célozza. Természetes volt, hogy háború idején előtérbe került a hűtlenségnek ez a külső dinamikája, különösen a Habsburg Monarchiában oly sok irredenta fenyegetés közepette. Mint látni fogjuk, az 58c. § szövegezése elég bizonytalan volt ahhoz, hogy megkönnyítse az államügyészek számára bármely hűtlenségi ügynek ítélt eset megkonstruálását. De az 1852-es büntető törvénykönyv más passzusai is nagyon hasznosnak bizonyultak arra, hogy kezeljék az állam biztonságára leselkedő veszélyeket, melyek egyesek szemében hűtlenséggel értek fel. Ezek egyike volt a „közrend megzavarása” (65. §), amelyet lehetett úgy interpretálni, hogy az az állam törvényeinek való engedelmség megtagadása vagy a kormányzat elleni gyűlöletkeltés. Vagy a 67. § vészjósító gyűjtőcíme: „az állam katonai ereje elleni büntettek” (a katonai büntető törvénykönyv ezt a *Verbrechen wider der Kriegsmacht des Staates* fogalommal írta le). A kémkedés pontos kriminalizálása mellett ez a szakasz különös élt adott az 58c. §-nak, mivel minden viselkedést kriminalizált, amiből háborús időben az ellenség hasznot húzhat.²⁹ Röviden: ez felhatalmazó levél lehetett az önkényes igazságszolgáltatásra olyan időkben, amikor a hatóságok különösen érzékenyek a lojalitáshiányra.

S valóban, a háború kezdete az „árulás” konstruálásának virágkorát hozta magával: nemcsak azt, hogy a közvélemény széles körben árulókról beszélt, hanem tömeges letartóztatások történtek az árulás büntető törvénykönyvből vett bizonytalan interpretációjára alapozva. Jaroslav Hašek Svejek, a derék katonájának bizonyos epizódjai (például amikor Svejket váratlanul letartóztatják Prágában és hűtlenséggel vádolják, mivel tiszteletlenül beszélt a Habsburgokról) igaznak tűnhetnek, mivel a háborús konfliktus első hónapjaiban előfordult konkrét esetek százait tükrözik.³⁰ A hűtlenségi törvény tömeges alkalmazásában döntő jelentősége volt annak, hogy a hadsereg szinte diktatórikus hatalomra tett szert a „háborús zóná”-nak (*Armee im Felde*) minősített területeken.³¹ De még ennél is fontosabb, hogy Magyarországon kivételével minden civil lakos katonai törvénykezés alá tartozott most minden politikai bűntény (beleértve az 58. §, a 65. § és a 67. § alá tartozó ügyeket) esetén. Legalább 1917 közepéig a hadsereg ellenőrizte a hűtlenségi ügyek menetének legtöbb elemét, az „árulók” elleni vizsgálatokat és peres eljárást kezdeményezve. Mindez a hűtlenség önkényes értelmezését eredményezte a háborús zónákban, különösen Boszniában és Galíciában, gyorsított hadbírósi eljárással és a bűnösnek talált személyek azonnali kivégzésével.³² 1915 júniusában

²⁸ Legfontosabb kortárs kommentárként lásd: Hye, Anton: *Das österreichische Strafgesetz über Verbrechen, Vergehen und Uebertretungen, und die Preßordnung vom 27. Mai 1852*. Bd. 1. Wien, 1855. 672–735.

²⁹ Az 58c. és a 67. paragrafusok összeolvasztása módjának példaként lásd: Herbst, Eduard: *Handbuch des allgemeinen österreichischen Strafrechts. Mit Rücksicht auf die Bedürfnisse des Studiums und der Anwendung*. Bd. 1: Von den Verbrechen. 7. Aufl. Wien, 1882. 208–209.

³⁰ Hašek, Jaroslav: *The Good Soldier Švejk*. Trans. Cecil Parrott. London, 1974. 13. Kis példaként lásd Adam Dragojlović és Dušan Blagajić ügyét, akik ellen vizsgálat indult, mert Horvátországban a Brod és Zágráb közötti vasúton utazva hazaáruló megjegyzéseket tettek a monarchiára és a hadseregére. HDA, SDDS, kutija 5690(4), 936/1914. A zágrábi katonai parancsnokság átírta az SDDS-hez, 1914. dec. 30.

³¹ Erről lásd legutóbb: Deak, John – Gumz, Jonathan E.: *How to Break a State: The Habsburg Monarchy's Internal War, 1914–1918*. American Historical Review, vol. 122. (October 2017.) No. 4. 1105–1136. Régebbi, de még mindig hasznos tanulmány: Führ, Christoph: *Das k.u.k. Armeeoberkommando und die Innenpolitik in Österreich 1914–1917*. Graz, 1968.

³² Boszniára vonatkozóan lásd: Gumz: *The Resurrection and Collapse*, 105–106., 112–113.; Galíciára nézve lásd (bár az ott szereplő 30 000 kivégzett rutén civil áldozatra vonatkozó adat későbbi

például egy ljubljani férfit, aki nyilvánosan dicsérte Olaszországot, és a németeket „disznók”-nak nevezte, bűnösnek találták a „közrend megzavarása”-ban, és azonnal kivégezték.³³ Magasabb szinten szintén a hadsereg volt az, amely a háború folyamán az impulzust adta a prominens cseh és szerb személyiségek elleni legfontosabb Habsburg hűtlenségi perekre. De ott legalább a hadsereg hatalmát korlátozta a civil jogi apparátus, ami garantálta a perbe fogott számára a civil védőügyvédet és a tisztességes eljárást az ausztriai jogállam konstruált tradíciójának megfelelően. Ahogy Jonathan Gumz hangsúlyozta, a hadseregnek még mindig pártatlannak kellett látszania, ezért a haditörvényszékeket még háború idején is jogállami homlokzattal kellett ellátni.³⁴

Nem meglepő, hogy a háború bátorította a hűtlenség laza definíciójának alkalmazását, különösen a Habsburg hadsereg kezében. Végül is ez történt az 1848-as forradalmak idején is, amikor a hatalmon lévők önhatalmúlag konstruáltak hűtlenséget a büntető törvénykönyvön kívül.³⁵ Ezért tanulságos összevetni a háború alatti Habsburg „nyers eszköz”-t a Habsburg utódállamok hűtlenségről szóló törvényeivel. Figyelembe véve, hogy az utódállamok legitimitációja a Habsburg uralom elutasításán alapult, s a háborús idők Habsburg igazságszolgáltatása különösen éles elutasításra talált, vajon jelentett-e ez vízválasztót abban, ahogy az utódállamok, mint például Csehszlovákia vagy Jugoszlávia büntető törvénykönyvei meghatározták a hűtlenséget?

Valójában a Habsburg ellenes retorika kitöréseinek ellenére a jogi kontinuitás erős volt az új Európában mindaddig, míg minden állam szükségét érezte annak, hogy drákói törvényeket vezessen be az új külföldi és hazai fenyegetésekkel szemben.³⁶ Német-Ausztria – a későbbi Osztrák Köztársaság – például egyszerűen hatályban hagyta az 1852-es büntető törvénykönyvet, csak eltávolították a császárra tett utalásokat az 58. paragrafusból. Azután 1919 októberében a hűtlenségre vonatkozó törvényeket egy a köztársaság védelmére született törvény váltotta fel. A régi 58. § mentén az, amit immáron „népárulás”-nak (*Volksverrat*) hívtak, lehetett a kormányzat ellen irányuló komoly támadás, a köztársaság alkotmányának megváltoztatására irányuló erőszakos kísérlet vagy bármely törekvés az állam valamely területének elszakítására.³⁷

Csehszlovákiában jogi törések és folyamatosságok hasonló sémája érvényesült a hűtlenségi törvényre vonatkozóan. Az 1918. október 28-án kikiáltott köztársaság előestéjén Alois Rašín készítette elő az új állam első törvényének szövegét, amely tartalmazta, hogy további rendelkezésig minden érvényben levő törvény hatályban marad. Ez az osztrák jogrendszer érvényét jelentette az új állam felében (a cseh korona országaiban), míg a magyar törvénykezés maradt fenn Szlovákiában. Bár ezt a „jogi dualizmus”-t mindig is ideiglenesnek tekintették, Rašín és a hivatalba lépő kormány számára ez a folytonosság a stabilitás szempontjára

propagandából származik, s nem hihető): Watson, Alexander: *Ring of Steel: Germany and Austria-Hungary at War, 1914–1918*. London, 2014. 154–165.; lásd még: Platzer, Karl: *Standrechtliche Todesurteile im Ersten Weltkrieg*. Berlin, 2004. 51–67.

³³ Platzer: *Standrechtliche Todesurteile*, 161.

³⁴ Gumz: *The Resurrection and Collapse*, 126–128., 140–141.

³⁵ Julius von Haynau tábornok irányelveit a megtorlásról lásd: Hermann: *Megtorlás*, 19–23.

³⁶ Az ausztriai jog kiterjedt továbbéléséről az utódállamokban lásd: Slapnicka, Helmut: *Österreichs Recht ausserhalb Österreichs. Der Untergang des österreichischen Rechtsraums*. München, 1973.

³⁷ Polaschek, Martin F.: *Die Rechtsentwicklung in der Ersten Republik. die Gesetzgebung im Verfassungs- und Strafrecht von 1918–1933*. PhD. Dissertation, Universität Graz, 1992. 178–181. A szakítást a múlttal a jog területén nyilvánosan a legjobban a halálbüntetés megszüntetése szimbolizálta, amelyet a Nemzetgyűlés igazságügyi bizottsága az „önkéntre alapozott rendszer szimbólumá”-nak minősített. Uo. 149.; lásd még Pfeifer: *Der Hochverrat*, 194–199.

ből alapvető fontosságú volt.³⁸ Valóban, ahogy azt friss kutatás bemutatta, a hatóságokat alarmírozta a háborút követő hosszú átmeneti időszakban, hogy a törvények tisztelete széles körben hiányzott, és az állampolgárok részben revansvágyból, részben forradalmi hevületből hajlamosak voltak az állami igazságszolgáltatás jogkörét bitorolni.³⁹ A prágai kormánynak oly nyilvános diskurzus közepette kellett meghatároznia a biztonság és stabilitás szükségleteit, s nem utolsósorban megőrizni szavahihetőségét a párizsi békekonferencia előtt, amely üdvözölte az új korszakot és visszautasította a „Habsburg igazságtalanság”-ot. 1919 júliusában ezért hoztak egy speciális védelmi törvényt, amely újra hangsúlyozta, hogy a korábbi Habsburg biztonsági törvények érvényben maradnak az új államban, eltüntették az uralkodóra való utalást, de a hűtlenségre vonatkozó törvények hatályban maradtak. Ezzel egyidőben külön minisztérium alakult arra, hogy a Csehszlovák Köztársaságon belül a törvények egységesítését kidolgozzák. Ennek befejezéséig az osztrák–magyar törvénykönyveket egésszítették és igazították.⁴⁰

A következő években a már magabiztosabb prágai kormány valóban alapvető fontosságúnak érezte, hogy speciális törvénykezéssel válaszoljon a sürgető fenyegetésekre. 1921 augusztusában a sztrájkok és a bontakozóban lévő kommunista mozgalomhoz kötődő erőszak tele után egy homályos „terrortól szóló törvény”-t fogadtak el, hogy büntethetővé tegyék a nyilvános megfélemlítést és erőszakot. Majd 1923 tavaszán Prága sokkal messzebb merészkedett a „törvény a köztársaság védelmére” becikkelyezésével. A közvetlen kiváltó okot Rašín meggyilkolása szolgáltatta, amit egy volt kommunista követett el, de a törvény születését ösztönözte a magyar revizionizmus állandó külső fenyegetése is. Fontos, hogy ezt a törvényt a megelőző (Ausztria–Magyarországtól örökölt) jogi keretben szemléljük, s nem pusztán egy „szélsőségesek”-et célkeresztbe vevő mérsékelt és demokratikus kormányzat aktusaként.⁴¹

Az 1923-as törvénykezés biztonsági törvények átfogó együttese volt, tudatosan csoportosítottak össze számos, a megörökölt Habsburg büntető törvénykönyvben szétszórtan megtalálható intézkedést.⁴² Ezek közül néhány az ausztriai 58. § vagy a magyar hűtlenségi törvények vonalát követte. Az új csehszlovák törvény 1. paragrafusa például néhány általános „hűtlenség”-et helyezett egy csoportba: az államfő (elnök) veszélyeztetését, az alkotmány erőszakos megváltoztatásának kísérletét, az állam területi egységének megbontására törek-

³⁸ Vlček, Eduard – Mates, Pavel – Schelle, Karel: *Československé dějiny státu a práva (1918–1960)*. Brno, 1988. 16.

³⁹ Lásd különösen: Šmidrkal, Václav: *Fyzické násilí, státní autorita a trestní právo v českých zemích 1918–1923*. Český časopis historický, vol. 114. (2016) No. 1. 89–114.; Kučera, Rudolf: *Exploiting Victory, Sinking into Defeat: Uniformed Violence in the Creation of the New Order in Czechoslovakia and Austria, 1918–1922*. The Journal of Modern History, vol. 88. (December 2016) 827–855.; legújabbán lásd: Konrád, Ota – Kučera, Rudolf: *Cesty z apokalypsy. Fyzické násilí v pádu a obnově střední Evropy 1914–1922*. Praha, 2018.

⁴⁰ A büntető törvény korai stádiumát a cseh korona országaiban összefoglalja: Kallab, Jaroslav – Herrnritt, Vílem (eds.): *Trestní zákony československé platen v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha, 1923.

⁴¹ Giovanni Capoccia hasznos tanulmánya, mely azonban egyébként problematikus, mivel kizárólag a „demokratikus Csehszlovákia” koncepció alapvonalán halad: *Legislative Responses against Extremism: The „Protection of Democracy” in the First Czechoslovak Republic (1920–1938)*. East European Politics and Societies, vol. 16. (2003) No. 3. 691–738. A régebbi cseh marxista interpretáció természetesen azt hangsúlyozta, hogy az 1923-as törvénynek rejtett osztálydimenziója is volt, és arra szolgált, hogy „megőrizték a burzsoá demokrácia külső álarcát”. Vlček: *Československé dějiny státu*, 76.

⁴² Jadrníček, Karl: *Die tschechoslowakische Strafgesetzgebung in den Ländern Böhmen und Mähren-Schlesien*. Wien, 1931. 75–94.

vést. Ezután jöttek a speciális szakaszok, a korábbi büntető törvénykönyvek szakaszai hosszú tradíciójának megfelelően – ellenséggel való összejátszás (2. §), a köztársaság veszélyeztetése fegyveres felkeléssel (3. §), kémkedés (5. §), államellenes titkos szervezet alakítása (17. §), közrend megzavarása (14. §), „hamis híresztelések” tudatos terjesztése, amelyek a lakosság körében nyugtalanságot okozhatnak, vagy veszélyeztethetik az állam biztonságát (18. §).⁴³ Végül következett a 19. paragrafus teljesen új szakasza, amely büntetést minősítette, ha valaki segítséget nyújt a Habsburgoknak ahhoz, hogy Csehszlovákia területére lépjenek (tekintettel Károly császár két magyarországi belépési kísérletére 1921-ben), de ide sorolható a 7. paragrafus is, amely szigorított a „hűtlenség” fogalmán, oda sorolva a kormány tagjai, például a Rašín elleni támadást is (ezt 1916-ban még nem lehetett volna alkalmazni Friedrich Adler ellen, aki meggyilkolta Stürgkh gróft, Ausztria akkori miniszterelnökét).⁴⁴

Ezt a törvénycsomagot egy speciális törvényszék volt hivatott alkalmazni, és a következő években az majd felettébb hasznos szolgálatokat tett a cseh fasisztákkal szembeni fellépésben. Azonban még ha a törvénycsomag világosan körülhatárolni látszott is a politikai bűntetteket, és éles szakítást demonstrált a Habsburg múlttal, legnagyobb része egyáltalán nem volt új, illetve nem különbözött azon rendkívüli törvényektől, melyeket Európa-szerte máshol is bevezettek.⁴⁵ Sokat merített az osztrák–magyar büntető törvénykönyvekből, az ezzel hatályon kívül került ausztriai 58–67., illetve a magyar 126–152. paragrafusainak pótlását nyújtotta. Magán viselte azon típusú rendkívüli törvénykezés nyomait is, amelyeket egyes szomszédos államok, mint például Németország vagy Jugoszlávia korábban már bevezetett.⁴⁶

Bár egységes büntető törvénykönyv kidolgozására nem került sor az Első Csehszlovák Köztársaságban, az 1923-as törvény, ha nem is nevében, de tulajdonképpen átfogó, az egész államterületre kiterjedő „hűtlenségi törvény” volt. Az új Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban viszont már a kurzus kezdetén egységes biztonsági törvényt vezettek be. Ez egészen biztosan nem annak tulajdonítható, hogy a jugoszláv államot speciális veszélyek fenyegették volna, hiszen Csehszlovákiának 1919-ben még komolyabb külső fenyegetésekkel kellett szembenéznie. Sokkal inkább a hatalmon lévők gondolkodásmódját tükrözte, akik eltökélten igyekeztek Szerbia ellenőrzését kiterjeszteni az új állam egész területére. 1919 nyarán, tehát teljesen párhuzamosan a csehszlovákiai eseményekkel a jugoszláv igazságügy-miniszter, Marko Trifković kinevezett egy jogi bizottságot azzal a feladattal, hogy egységesítsék az új állam hat

⁴³ A 6. paragrafus a hadiállapotban történő katonai árusításra vonatkozott: idegen hadseregben való szolgálat, információszolgáltatás az ellenségnek vagy a „köztársaság védelmének tudatos veszélyeztetése”. A későbbi paragrafusok (22–24. §) további cselekedeteket tárgyaltak, amelyekből külföldi hatalmak Csehszlovákia kárára hasznot húzhatnak. Jadrníček: *Die tschechoslowakische Strafgesetzgebung*, 77., 82–83. A közrend megzavarására vonatkozó passzusok most pontosabban körülhatárolták a lakosság egyes csoportjai ellen nemzetiségük, nyelvük, fajuk vagy vallásuk miatti erőszakra való felbujtást magukban foglaló cselekményeket. Uo. 80.

⁴⁴ Az elnök vagy a kormány tagjainak fizikai bántalmazása vagy erőszakos hatalomátvitelre való törekvés büntetést a 8. és a 10. paragrafus részletesebben tárgyalta. A császár ellen elkövethető régi „felségsértés” (*Majestätsbeleidigung*) helyébe megfelelő módon a 11. paragrafusban az „elnök megsértése” került (hat hónapig terjedő börtönbüntetéssel), de azt kiegészítette a 20. paragrafusba foglalt homályos bűn: „goromba szemtelenség” az elnökkel vagy a köztársaság más intézményeivel szemben.

⁴⁵ Capoccia e kérdésben ellenkezőképp vélekedik. Capoccia: *Legislative Responses*, 708–709.

⁴⁶ Németországban 1922 júliusában született törvény a köztársaság védelméről; a jugoszláv példát lásd alább.

büntető törvénykönyvét.⁴⁷ De már 1919 februárjában a belgrádi kormány rendelettel kiterjesztette az 1878-ban elfogadott szerb büntető törvénykönyv IX. és X. fejezete, azaz a 83–104. paragrafusok hatályát az egész országra. Júliusban Trifković visszamenőleg igazolni kívánta ezt a rendeletet az Ideiglenes Nemzetgyűlés előtt azzal a magyarázattal, hogy egységes biztonsági törvény léte életbe vágó fontosságú az egész állam számára, s azért választották a szerb szabályozást, mivel az ausztriai büntetőjogi rendelkezések, amelyek Jugoszlávia nyugati részein érvényben voltak, nem nyújtottak volna megfelelő védelmet.⁴⁸ A IX. és X. fejezet magában foglalja az összes politikai bűntettet, köztük az ellenséggel való összejátszást, a kémkedést, valamint a közrend veszélyeztetését szóval vagy írással.⁴⁹ Az új szabályozás 87. §-a meglehetősen hasonló az ausztriai császári törvény 58. §-ához: bűntetté minősíti a szerb király, az alkotmány, az állami integritás veszélyeztetését.

Miközben ezek az előírások az évtized túlnyomó részében a jugoszláv terület egészére érvényes szabályozást alkottak, 1922-re elkészült a speciális bizottság az új büntető törvénykönyvi javaslattal, ami nagyrészt azokon a terveken alapult, amelyek 1910 után készültek egy új szerbiai büntető törvénykönyvre, amelyet azonban azután sohasem helyeztek hatályba. Az 1922-es javaslat az állam és alkotmány elleni bűntetteket 25 paragrafusban foglalta össze, s két típusba sorolta. Először is említette a „hűtlenség”-et (*high treason, veleizdaja*), azaz a király vagy a trónörökös ellen támadást vagy összeesküvést, vagy az alkotmány és az államhatalom elleni tervezett támadást. Egyetlen sor vonatkozott csak „független állam alkotása céljából egy [állam]rész elszakítása”-ra.⁵⁰ Utána következett az állam elárulása (*izdajstva*), ami jórészt a hazaárulásra vonatkozott – külföldi ellenséggel való összejátszás az állam aláásása érdekében. Ez a szakasz a korábbiaknál sokkal precízebb megfogalmazásban sok olyan bűntettet felsorolt, melyet Csehszlovákiában rendszerezett formában a „Törvény a köztársaság védelméért” tartalmazott: kémkedés, az állam ellen hadviselő ellenség segítése, „hamis híresztelések” terjesztése, háborús időben a hazai hadseregnek való „károkozás”.⁵¹ Amikor a tervezetet kiküldték a királyság jogi szakértőjéhez 1922 végén, többségük egyetértett a hűtlenségre vonatkozó paragrafusok általános vonalával, de néhány ponton további pontosítást javasoltak.⁵² A zágrábi főtörvényszék elnöke különösen élesen fogalmazott e tekintetben. Hangsúlyozta, hogy alaposabb különbségtétellel – a hűtlenségnek erőszakhoz kötésével történő gondos körülhatárolásával – „csökkenteni lehet a tendenciózus eljárások számát, ame-

⁴⁷ A hat büntető törvénykönyv a következő volt: szerbiai, montenegroi, horvátországi, boszniai, magyarországi és az ausztriai (ez utóbbi a korábbi ciszlajtán területekre vonatkozóan). Lásd: Arhiv Jugoslavije Belgrade (a továbbiakban: AJ) Ministarstvo Pravde Kraljevine Jugoslavije, fasc. 34. (opis 102.): *Projekat kaznenog zakonika za Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca*. Belgrad, 1922. 81. Ez az új büntető törvénykönyv tervezete rövid kommentárral (*kratsko objašnjenje*).

⁴⁸ Engelsfeld, Neda: *Prvi parlament Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca*. Zagreb, 1989. 123., 125–126.

⁴⁹ *Ministarstvo Pravde Kraljevstva Srba, Hrvata i Srba, Glava IX i X Kriminalnog (kaznitelnog) zakona za Kraljevinu Srbiju*. Belgrad, 1919.

⁵⁰ *Projekat kaznenog zakonika*, 82., 96. További paragrafusok foglalkoztak az ezekre a bűntettekre való felbújtással, ezért a javasolt 92. § azt is szankcionálta, ha valaki egy idegen kormánnyal megbeszélést folytat ilyen bűntettekről.

⁵¹ *Projekat kaznenog zakonika*, 97.

⁵² A bíráló jelentéseket lásd: AJ, Ministry of Justice, 1922. fasc. 34. (opis 103.) Miközben az egyik vezető horvát szakértő, Ernest Miler professzor csak néhány megjegyzést fűzött a hűtlenségre vonatkozó törvényekhez, addig a horvát ügyvédi kamarát Zágrábban nyugtalanította a halálbüntetés visszavezetése a büntető törvénykönyvre, és azt javasolták, hogy a maximális kiszabható büntetés életfogytiglani börtön legyen (királygyilkosság esetén is), de mindhiába. Dragutin Katušić levele az igazságügy-minisztériumhoz (1922. nov. 13.) ezt tükrözi.

lyek csak ártanak az államnak, mivel általában a szándékolthoz képest épp ellenkező eredménnyel járnak”.⁵³

A szakértői kritikák nagy része csak egyes részeket érintett, és egészen biztosan csekély hatást gyakorolt a büntető törvénykönyv végső változatára, amelyet a jugoszláv parlament 1930 januárjában fogadott el. Egészen addig a szerb biztonsági törvény maradt hatályban. Belgrád azonban jellemző módon aktívabban fellépett, mint Prága annak érvényesítése érdekében, nevezetesen 1920 decemberében kibocsátották az úgynevezett *Obznanát* (Proklamáció), amely a kommunista csoportok és szakszervezetek lehetséges erőszakos fellépését vette célba. A következő nyáron, miután kommunista terroristák megtámadták Sándor trónörökösöt, és meggyilkolták Milorad Drašković belügyminisztert (aki kezdeményezte az *Obznanát*), új „közbiztonság védelmét biztosító törvény”-t vezettek be.⁵⁴ Annak fő célja a Kommunista Párt betiltása volt, de 1925-ben ideális eszköznek bizonyult olyan megátalkodott „árulók” letartóztatásához is, mint a Horvát Parasztpárt vezetője, Stjepan Radić és társai.⁵⁵

E három – Habsburg, csehszlovák és jugoszláv – kormányzat hűtlenségi törvénykezésének története megvilágítja, hogy az állam válságának ezen hosszú periódusában a hazaárulás (*Landesverrat*), illetve az államterület elárulásának eszméje jelentette a legnagyobb problémát a hatóságok számára. Az erre alkalmazható törvények notorikusan homályosak voltak, ami más területek hasonló törvényeihez hasonlóan bőséges alkalmat nyújtott a politikai manipulációra. Ez olyan jogi szabályozásbeli hiányosság volt, amit az ausztriai császári kormányzat a háború előtt nyíltan elismert. 1913 júniusában, amikor napirendre kerültek a viták az 1852-es büntető törvénykönyv revíziójáról, az ausztriai igazságügy-miniszter a birodalmi tanácshoz intézett jelentésében az állambiztonságra vonatkozó törvények pontosítására szólított fel megjegyezve, hogy az érvényben lévő törvények nem tükrözik megfelelően az állam és állampolgárai közötti modern viszonyrendszert.⁵⁶ Ennek ellenére, ahogy majd látni fogjuk, valamennyi nagy perben a korábbi hűtlenségi törvényeket alkalmazták 1914 után is, és a konstruálás veszélye különösen fenyegetett, amikor a „hűtlenségről” egyedül katonai hatóságok döntöttek. Az efféle manipuláció lehetősége azonban messze tovább fennállt, mint a vízválasztónak tekintett 1918-as esztendő, mivel az új csehszlovák és jugoszláv állam saját stabilitása érdekében érvényben tartotta a háború előtti biztonsági intézkedéseket. Bár az új kormányzatok a nyilvánosság előtt elítélték a Habsburg önkényes bíraskodást (ami a halálbüntetés eltörléséhez vezetett Csehszlovákiában és az ausztriai köztársaságban), de hamar szükségét érezték, hogy maguk is alkalmazzák az örökölt homályos hűtlenségi törvényeket. Ez hűtlenségi törvénycsomagokhoz vezetett, amelyek, bár elméletben rendszerbe foglalták a korábbi kaotikus rendelkezéseket, és csökkentették a „konstruálás” lehetőségét, valójában még nagyobb hatalmat helyeztek az állam kezébe a potenciális „árulók”-kal szemben. Ahogy az a hűtlenség története során oly gyakran előfordul (lásd például a Tudor-kori Angliát), az

⁵³ A zágrábi királyi tábla elnökének átirata az igazságügy-minisztériumhoz, 1922. dec. 26. AJ Ministry of Justice, fasc. 34. (opis 103.) 18.

⁵⁴ Avakumovic, Ivan: *History of the Communist Party of Yugoslavia*. Vol. 1. Aberdeen, 1964. 49–56.

⁵⁵ Janjatović, Bosiljka: *Politički teror u Hrvatskoj 1918–1935*. Zagreb, 2002. 230–236. Nem került sor tárgyalásra, de a Radić ellen előkészített vádak a hűtlenségre hasonlítottak: például feltételezett összeesküvés Magyarországgal, hogy kiszakítsák Horvátországot a jugoszláv államból, külföldi „kommunista” szervezetekkel való együttműködés.

⁵⁶ *Stenographisches Protokoll. Herrenhaus. XXI. Session, 29 Sitzung, 26 Juni 1913*. Beilage 167, 2, 11. Ez a büntető törvénykezésre vonatkozó reformjavaslat vitájához csatolt jelentés jelezte, hogy az állam területét és alkotmányát védelmező törvények nélkülözik a pontosságot, ami pedig egyedül állhat ellent a különösen veszélyes fenyegetéseknek. „A büntető törvénykönyv ezen fejezete különösen alapos átdolgozására szorul.”

új Európa hamar olyan rezsimekkel szembesült, amelyek valamennyi lehető veszélyt magukban foglaló hűtlenségi törvények sorát fogadták el.

A fő árulók azonosítása és eljárás alá vonása a háború alatt

A hűtlenségi törvénykezés karakterében kimutatható törésekhez és folytonosságokhoz hasonlóan alakult az is, ahogy az úgynevezett árulókkal szemben eljár az a három kormányzat. Mindenekelőtt meg kell jegyeznünk, hogy mivel a hűtlenség politikai jellegű jelenség, az árulókat gyakran nem valami világosan elkövetett bűntett (például gyilkosság) alapján azonosították, hanem sokkal inkább egy államügyész vagy más állami hivatalnok aktív döntése vezetett ahhoz. A kezdeményező lehet helyi ügyész, aki rendőrségi bizonyítékokra alapozva jár el, vagy biztonsági szervek, vagy történhet az ennél nyilvánvalóbb kormányzati befolyásra is, amely nyomás alá helyezi az államügyészt a vizsgálat elindítása céljából. Minden esetben arról van szó, hogy a hatalom birtokosai a hűtlenségi törvény egyfajta interpretációja alapján hűtlenségi eljárást indítanak. A tárgyalásra kerülő Habsburg, csehszlovák és jugoszláv ismert hűtlenségi esetekben ez a fajta átpolitizáltság egyértelműen érvényesült. A döntő momentum az volt, hogy a hatóságok hogyan viselkedtek a gyanú megfogalmazásakor: kitartottak-e a perbe fogás és elítélés mellett vagy sem.

A jogi eljárás politikai manipulálása mellett azonban először azokat az egyéneket kell bemutatnunk, akik valóban súlyos hazaáruló cselekményeket követtek el. A háború alatt Ausztria–Magyarországon több árulóként azonosított személy egészen biztosan bűnös volt a jogi szabályozás szerint. Így volt ez valamennyi politikai idealista esetén, akik 1914-ben külföldre menekültek azzal az eltökélt misszióval, hogy elpusztítsák a Habsburg Monarchiát. A cseh Tomáš Masaryk meg volt győződve arról, hogy a birodalmat nem lehet megreformálni, és egész karrierjét kockáztatva Nyugatra szökött.⁵⁷ A horvát ügyvéd Hinko Hinković szintén nagyon aktív emigráns volt a háború idején. Franciaországban és Angliában megjelent publikációi, elhangzott beszédei hemzsegték a vádaktól, melyek szerint a Habsburg Monarchia saját lakossága között népirtást folytat, és „osztrák–magyar” hűtlenségi tárgyalások közepette maga az állam az igazi áruló.⁵⁸

A Habsburg katonai felderítés gyorsan adatokat kezdett gyűjteni ezekről a szeparatista árulókról, rendszeresen frissítették a „külföldi hűtlen délszláv mozgalom” tagjainak listáit, melyek 1917-re már ezernél is több nevet tartalmaztak.⁵⁹ Az árulók vagyonát elkobozták, és közösségi hitelüket diszkreditálták: Masarykot és a szlovén Bogumil Vošnjakot felfüggesztette pozíciójából a prágai, illetve a zágrábi egyetem.⁶⁰ Ahogy az adatok gyűltek, különböző regionális hatóságok bírósági pereket is kezdeményeztek a fő árulók ellen azok távollétében

⁵⁷ Skilling, Gordon H.: *T. G. Masaryk: Against the Current 1882–1914*. University Park, 1994. 164–171.

⁵⁸ Hinković, Hinko: *Le Persécutions des Yougoslaves: Procès politiques (1906–1916)*. Paris, 1916. Lásd még Hinković előadását Párizsban, amiben azt állította, hogy a háború kezdete óta 19 000 horvátot végeztek ki. *Le Matin*, 4. May 1915.

⁵⁹ HDA, SDDS, kutija 5712. (26.) Ad 1244/17. „Verzeichnis der in der hochverräterischen Bewegung der Südslaven beteiligten und im Auslande tätigen Personen”, 1917. vége

⁶⁰ Masarykról lásd: Paulová, Milada: *Dějiny Maffie: Odboj Čechů a Jihoslovanů za světové války 1914–1918*. 2 vols. Praha, 1937. I. 623–628.; vizsgálatának teljes elemzését lásd: Kubů, Eduard – Šouša, Jiří: *T. G. Masaryk a jeho c.k. protivníci. Československá zahraniční akce ženevského období v zápase s rakousko-uhersko diplomacií, zpravodajskými službami a propagandou (1915–1916)*. Praha, 2015.; Vošnjakról lásd: HDA, SDDS, kutija 5697. (11.) 5134/16. A vallás- és oktatásügyek osztályának átírata az I. Ferenc József Királyi Egyetem vezetéséhez és a Jogtudományi Kar dékáni hivatalához, Zágráb, 1916. dec. 16.

(*in absentia*). Hinkovićot illetően a zágrábi államügyész, Viktor Aleksander arra jutott 1915 közepén, hogy őt az „Osztrák–Magyar Monarchia elleni hatalmas gyűlölet hatja át”, teljesen megalapozott ellene eljárást indítani az 58c. § alapján, és megindult a jogi procedúra.⁶¹ Lehetséges, hogy néhány ilyen *in absentia* lefolytatott perre valóban sor került a grazi katonai törvényszék irányításával, amely koordinálta a délszláv régió katonai igazságszolgáltatását.⁶² A legtöbb ügy azonban 1917-re elakadt, a vizsgálatok lendületüket veszítették, ahogy más katonai feladatok előtérbe kerültek.

Az, hogy ezeket a fő árulókat halálra ítélték volna, ha visszatérnek, és a hadsereg kezébe kerülnek, egészen világos az olasz emigráns politikus, Casare Battisti sorsának alakulásából. Miután Masarykhoz és Hinkovićhoz hasonlóan átlépte a Monarchia határát, az osztrák hadsereg lassan összeállított egy vádiratot ellene az 58c. §-ra alapozva. 1916 júliusában az itáliai fronton fogságba esett, Trentóban hadbírószám elé állították, és bűnösnek találták a „hazaárulás legrosszabb és leggyalázatosabb” bűnében. Az egy áruló gyors elítélésével és kivégzésével aratott morális kormányzati sikert azonban hamar elhomályosították a kiszivárgott hírek Battisti nyilvános megalázásáról, nem kevésbé a terjedő képeslapok a vigyorgó hóhér előtt libegő testének képével. Ez azonnal inkább olasz mártírt csinált belőle, mint árulót, és arra is rámutatott, hogy az árulók nyilvános perei milyen könnyen visszaüthetnek magára a kormányzatra.⁶³

Ez mindig előfordulhatott a fő hazai árulók ellen 1914 és 1917 között folytatott pereknél, ahol a katonai hatóságok eltökéltek voltak az ítélethozatalra. Ahogy egy friss kutatás emlékeztet bennünket, a háború alatt a hadsereg a jogállamban rejlő csapdákat saját politikai céljai érdekében használta fel.⁶⁴ Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a hűtlenségre vonatkozó jogi szabályozás efféle kihasználása egyáltalán nem volt új jelenség, s egyáltalán nem csak a háború alatti Habsburg hadseregre jellemző. Ellenkezőleg, békeidőben való kitartó alkalmazás előzte ezt meg – nevezetesen Horvátországban és Galíciában, ahol a polgári kormányzatok a háború előtt szerbeket, illetve ukránokat fogtak kíméletlenül hűtlenségi perbe.⁶⁵ Ezek a tárgyalások, különösen az „igazságszolgáltatás paródiája”-ként a zágrábi hűtlenségi per 1909-ben megmutatják, hogy a jogállamiságot 1914-et messze megelőzően már „illiberális” elemek tarkították.⁶⁶ A hűtlenségi törvényekkel való visszaélés volt bizonyíték a kritikusok, mint például Hinković vagy Masaryk számára, hogy a jogállam nem több, csupán homlokzat. Azaz sok kortárs szerint nem az volt a norma, amit egyes történészek újabban akként azonosítanak, hogy megkülönböztessék a békeidőbeli kormányzatot a háborús évek katonai visszaéléseitől.⁶⁷

⁶¹ Državni Arhiv u Zagrebu (a továbbiakban: DAZG), Alfred Makanec MSS, kutija 22. 22/28/11. Viktor Aleksander átirata a központi törvényszékhez, 1915. jún. 2.

⁶² A grazi Landwehr Bíróság egyes egyénékről, mint például Vošnjakról, Ante Trumbićról és más jugoszláv emigránsokról készült dokumentációjának holléte nem ismert, valószínűleg megsemmisült, azonban a bíróság vizsgálati módszereiről sokat elárulnak a DAZG-ben található Makanec iratok.

⁶³ Überegger: *Der andere Krieg*, 384–386.

⁶⁴ Deak–Gumz: *How to break a State*, 1126.

⁶⁵ Cornwall: *Traitors and the Meaning of Treason in Austria–Hungary’s Great War*, 123–124.

⁶⁶ Hatását tekintve a zágrábi per volt a döntő, nem az azt követő Friedjung-per. Vö. Cole: *Visions and Revisions of Empire*, 278. R. W. Seton-Watson „az igazságszolgáltatás modern időkben történt egyik legdurvább kifigurázása”-nak nevezte azt, mely a franciaországi Dreyfus perrel vetekedett. Seton-Watson: *The Southern Slav Question*, 184., 208.

⁶⁷ Lásd Deak és Gumz munkájának (*How to break a State*) túlzó megállapításait: „a birodalom mély elkötelezettsége a jog uralma iránt, relatívan jól funkcionáló politikai rendszerrel”, 1117.; a háború előtti birodalomról: „lassan halad előre, de természetéből fakadóan nyugodt és kiszámítható”, 1118.;

Legfeljebb azzal érthetünk egyet, hogy a szarajevói gyilkosságot követően 1914-ben a katonai hatóságok a szükségállapot által megerősítve az elsők között voltak, akik a hűtlenségi fegyvert igyekeztek kihasználni arra, hogy megtisztítsák a társadalmat az államellenes elemektől a Monarchia ellen szervezkedő délszláv áruelők feltételezett hálózatára összpontosítva.⁶⁸ De sok civil és bírói hatóság is teljes méltósággal részt vett ebben a keresztes-hadjáratban, „hűtlenség”-re utaló bizonyítékokat kotorva elő a megelőző évtizedből. A katonai mozgósítás után azonnal előállt a zágrábi államügyész Viktor Aleksander egy hűtlenségi vádirattal a horvátországi szerb Sokol mozgalom vezetői ellen (köztük Srdjan Budisavljević ellen, aki az 1909-es per védőügyvédje volt). Egy évnyi vizsgálat után az ügy tárgyalásra került, de mivel nem sikerült az áruelést bizonyítani, az eredmény fejtörést okozott a kormánynak. 1916 januárjában vagy felmentették vagy közrend megzavarása (65. §) kisebb bűnében marasztalták el a perbefogottakat.⁶⁹ Jelzi ez azt, hogy a háborús Horvátországban, ahol a hadsereg befolyása gyengébb volt, a jogászok képesek voltak a jog előírásaihoz való szorosabb ragaszkodást érvényesíteni.

Nem ez volt a helyzet Bosznia-Hercegovinában, ahol a folyó ellenségeskedés ellenére a szarajevói gyilkosok pere a jogállam fedezékében, de messze sokkal kiszámíthatóbb végeredménnyel folyt. Az államügyészség itt szándékosan az 58c. §-ot (Boszniában 111. §) választotta kiindulópontnak, hogy maximális eredményt érjen el. A szarajevói terroristákat nem Ferenc Ferdinánd főherceg meggyilkolásával vádolták (ami Gavrilo Princip esetében pontos lett volna), hanem hűtlenséggel: Szerbiával való irredenta összeesküvéssel Boszniának a birodalomtól való elszakításának céljából. A tárgyaláson az államügyész a 111. § azon értelmezését adta elő, hogy mindenki, aki Boszniában szerb propagandát terjeszt, a Monarchia megsemmisítésére tör, ezért ugyanazon hűtlenségi vádban bűnös.⁷⁰ Az egyik védőügyvéd, Rudolf Zistler hevesen érvelt ezen interpretáció ellen, de nem sok sikerrel, mivel az eljárás erősen átpolitizált volt, esküdtszék nélkül, a védelem alig néhány tanújával, szerteágazó vádpontokkal, amelyek gyakran messze elcsatangoltak az eredeti vádirattól, s olyan bíróval, aki eltökélt volt a bűnösség kimondására. Visszatekintve Zistler a végül kiszabott három halálos ítéletet

„a szabályos Habsburg jogállam”, 1125.; vö. a háborús időszak „radikális eltérést jelentett a jogállam normális funkcionálásától”. Judson: *The Habsburg Empire*, 106–107., 393.

⁶⁸ A hisztériáról és a tömeges letartóztatásokról lásd: Moll: *Kein Burgfrieden*, 172. sköv.; Wiggermann: *K.u.k. Kriegsmarine*, 315. és köv.; kis esettanulmány: Moll, Martin: *Hochverrat und „serbophile Umtriebe”: Der Kriminalfall Maria-Rast als Beispiel der Verfolgung slovenischer Steirer zu Beginn des Ersten Weltkrieges*. Blätter für Heimatkunde, vol. 74. (2000) Nr. 1–2. 39–73.

⁶⁹ HDA, fond 397, DNO Zagreb 1875–1945, kutije 74, K174/1914. A per részleteit később nyomtatásban megjelentették: *Sokolski Veleizdajnički proces iz 1915. – 1916. god.* Zagreb, 1927. A szarajevói vizsgálathoz kötődő szálakról lásd: Suppan, Arnold: *Zur Verfolgung der grossserbischen Propaganda in Kroatien–Slawonien während des Ersten Weltkrieges*. In: Šljivo, Galib (ed.): *Veleizdajnički proces u Banjaluci*. Zbornik radova s Medjunarodnog naučnog skupa "Veleizdajnički proces u Banjaluci 1915–16". Banjaluka, 1987. 357–368.

⁷⁰ Ez mind a huszonöt vádlottra vonatkozott, valamennyiüket halálra lehetett ítélni. A szarajevói perre a legjobb forrás Vojislav Bogičević nem régiben megjelent kritikai kiadása: *Sarajevski atentat. Izvorne stenogramske bilješke sa glavne rasprave protiv Gavrila Principa i drugove, održane u Sarajevu 1914. godine*. Banja Luka, 2015. További elemzést lásd: Cornwall: *Traitors and the Meaning of Treason*, 125–127.; Dedijer, Vladimir: *The Road to Sarajevo*. London, 1966. 328–346. Friss szerb jogi értékelés, mely magasztalja Zistler hősiességét, és elítéli az „unfair” pert: Djordjević, Srdjan – Vladetić, Srdjan: *Rudolf Cistler – viva vox Serbiae! Sudski proces i odbrana učesnika Sarajevskog atentata 1914. godine*. Srpska politička misao, vol. 2. (2014) 93–110.; Turanjanin, Veljko – Čvorović, Dragana: *Sarajevo 1914: Trial Process against Young Bosnia – Illusion of the fair Process*. Zbornik radova Pravnog Fakulteta, vol. 50. (Novi Sad, 2016.) No. 1. 183–199.

„jogi gyilkosság”-nak nevezte, mely a szarajevói tárgyalótermen kívül már dúló háború következtében méltányos eljárást vagy objektivitást teljesen nélkülöző tárgyalást zárt le.⁷¹

Ezt a hűtlenségi pert legalább lehetne a szarajevói büntetttre adott reakcióként igazolni. Ezzel szemben a Boszniában 1915–1916 folyamán gombamód szaporodó sok más eljárásra már egy olyan katonai vezetés nyomta rá bélyegét, amely politikai célokból tudatosan sztereotipizálta a lakosság egy részét.⁷² Mivel Bosznia katonai kormányzója, Oskar Potiorek (majd Stjepan Sarković) meg volt győződve arról, hogy a helyi szerb közösségből teljes egészében hiányzik a lojalitás, a szarajevói per, melyben intenzíven érdeklődtek a szerb irredenta mozgalom iránt, legitímálta a szélesebb körű missziót, hogy az igazságszolgáltatás kezére adjanak más rejtett árulókat. A rákövetkező tárgyalások, melyek számát soha nem állapították meg pontosan, nem pusztán a szarajevói eljárás mellékszálai voltak, bár ugyanazt az érvelést követték (a szerb propaganda vagy kultúra terjesztését mint az ellenségkel való összejátszás formájában történő „árulás”-sal rokon jelenséget interpretálták). Ahogy azt Milorad Ekmečić kimutatta, ennek a színjátéknak volt mélyebb politikai célja is, az, hogy igazolják mind a határokon belül, mind pedig kívül a balkáni háborút. Az elítélteket tették felelőssé Ausztria–Magyarország háborújáért, állítólag belső árulók hálózatát alkották, teljesen átadva magukat Szerbia hosszú távú irredenta összeesküvésének.⁷³

Így például 1915 telén 156 szerb értelmiségi híres banjalukai perében az államügyész jellemző módon azt állította, hogy az árulás magvait már sok évvel korábban elhintették.⁷⁴ Azután kémkedés és propaganda növelte azokat olyan egyesületeken keresztül, mint a *Prosvjeta* (Oktatás) vagy a hatóságok által a fő terrorista mozgalomnak tartott *Narodna Odbrana* (Nemzeti Védelem). A tárgyaláson csakis közvetett bizonyítékok kerültek elő.⁷⁵ Ennek ellenére a védelem érveinek nem volt hatása az erősen átpolitizált eljárásban, amelyhez a kormányzat tudatosan megbízható esküdteket rendelt ki, hogy az a kívánt eredménnyel záruljon. 1916 áprilisában 16 vádlottat halálra ítélték. Kétségtelenül nacionalista túlzás azt állítani, hogy a boszniai hatóságok tudatosan törekedtek a szerb értelmiség megsemmisítésére, vagy szándékosan használták fel a hűtlenségi pereket Bosznia birodalmon belüli helyzetének radikális átszervezésére.⁷⁶ Az azonban igaz, hogy „az egész szerb kulturális, oktatási és nemzeti mozgalomnak forradalmi és áruló”-ként való általános megbélyegzése mellett döntöttek.⁷⁷ Ez figyelmeztetésként szolgált a szélesebb állami közösség számára a tekintetben, mi járhat a hűtlenségért hadiállapot közepette, s azt is igazolta, miért folytat élet-halál harcot a Monarchia. Ez a per egészen biztosan mély háború előtti gyökerekkel rendelkezett; a Potiorek kormányzat már 1913-ban pereket indított Szarajevóban és Banjalukában olyan személyek ellen, akiket Belgrádhhoz fűződő forradalmi kapcsolatokkal gyanúsítottak. De a háború

⁷¹ Zistler: *Kako sam branio Principa*, 15–17.

⁷² Lásd: Ekmečić, Milorad: *Žalosna baština iz godine 1914' (Političke namjene sudskih procesa u Bosni i Hercegovini za vrijeme prvog svjetskog rata)*. In: Šljivo (ed.): *Veleizdajnički proces u Banjaluci*, 13–41. Ez a tanulmánykötet a legjobb bevezetés a háború alatti bosznia-hercegovinai hűtlenségi perekhez.

⁷³ Ekmečić: *Žalosna baština iz godine 1914'*, 28–29., 31.

⁷⁴ Ez a hűtlenségi perekben általánosan felbukkanó szókép, lásd például Edward Coke beszédét a Gunpowder összeesküvés angliai perében 1606-ban.

⁷⁵ A vádirat elsősorban elfogott szerbiai dokumentumokon alapult, amelyek állítólag bizonyították, hogy a *Narodna Odbrana* álnok ügynökeinek hálózata működött Bosznia-szerte. Haselsteiner, Horst: *Prozess Banja Luka 1916: Das Militärgerichtachten*. In: Šljivo (ed.): *Veleizdajnički proces u Banjaluci*, 145–154.

⁷⁶ Ekmečić: *Žalosna baština iz godine 1914'*, 35., 40.

⁷⁷ Ekmečić: *Žalosna baština iz godine 1914'*, 35.

dinamikája kellett ahhoz, hogy a gépezet a hadiállapot nyújtotta segítséggel felgyorsuljon, amivel a hűtlenségi törvénynek néhány lelkes magisztrátustag és katonatiszt által vallott békeidőbeli interpretációja immáron szélesebb értelmezési teret kapott.

A katonai hatóságok számára a másik árulóként célba veendő háborús csoportot a cseh nemzeti vezetés jelentette.⁷⁸ A boszniai szerbekhez hasonlóan a hadsereg-főparancsnokságnak a háborút megelőző cseh polgári és politikai engedetlenségre nézve is bőséges bizonyíték állt rendelkezésére, ami igazolta a háború viszonyai közepette a nagyobb éberséget. Friss kutatások kimutatták, mily nagy mértékben konstruáltak voltak a hadsereg által tömegesen megfogalmazott árulás vádak 1915-ben az orosz fogságba esett cseh katonákkal szemben.⁷⁹ De Václav Klofáč esete emlékeztet bennünket arra is, hogy néhány cseh politikus álláspontja a Monarchiát illetően valóban oly annyira kétértelmű volt, hogy a „hűtlenség” jogi definícióját kimerítette.⁸⁰ Klofáč, a cseh nemzeti szocialista vezető nem pusztán a birodalom heves kritikusa volt a háború előtt, hanem 1914 elején Oroszországban tervezte egy földalatti cseh ellenállási mozgalom szervezését, hogy az háborút robbantson ki. Amikor amerikai előadaskörútja után, melynek során felforgató beszédek tömegét tartotta, szeptemberben hazatért, letartóztatták és Prágában börtönbe került.⁸¹ Csaknem három éven keresztül tartották fogva, az 58c. § alapján helyezték vád alá. Tárgyalásra azonban nem került sor, de tudjuk, hogy 1916-ban Markus Preminger, Ausztria fő katonai ügyésze megjelölte őt mint olyan összekötő kapcsot, amely összefűzheti a Monarchia elleni árulás különböző cseh és nagyszerb szálait. Azt tervezték, hogy monstrum hűtlenségi pert szerveznek Bécsben, aminek középpontjába Klofáčot állítják.⁸²

Ehelyett a cseh nemzeti demokraták két vezetője, Karel Kramář és Alois Rašín ellen zajlott per, talán a leglényegesebb eljárásként Európában a háború alatt.⁸³ Ehhez szükséges volt

⁷⁸ A hadsereg számára a rutének/ukránok és később az olaszok szintén sztereotíp árulók voltak, és tömegesen internálták (vagy Galícia háborús zónájában kivégezték) őket, de ott nem került sor a vezető szerbek és csehek ellen indítottakhoz fogható nagyobb politikai perekre. Kivételt képezett talán az ukrán politikus Dimitrij Markov esete, akit 1914 júliusában tartóztattak le. 1915 augusztusában Bécsben elítélték hűtlenségért, az államügyész igyekezett összekapcsolni ügyét Karel Kramář esetével. Paulová, Milada: *Dějiny Maffie: Odboj Čechů a Jihošlovanů zu světové války 1914–1918*. 2 vols. Praha, 1939. II/1. 154–155. Nem sikerült még azonosítani ezen per iratainak a lelőhelyét, nem jelent meg sajtótudósítás arról. Markovot három évre Bécsbe internálták.

⁷⁹ Lein: *Pflichterfüllung oder Hochverrat*, id. mű; lásd Richard Plaschka korai elemzését: *Zur Vorgeschichte des Übergangs von Einheiten des Infanterieregiments Nr. 28*. In: Österreich und Europa. Festgabe für Hugo Hantsch. Wien, 1965. 455–464.

⁸⁰ Vö. Deak és Gumz (*How to Break a State*, 1107. 8. jegyzet) kijelentésével, miszerint a friss kutatások teljesen felülírták a háború alatti cseh hűtlenségről alkotott standard narratívát.

⁸¹ Előadásokat tartott Clevelandben és New Yorkban, amelyekben támadta a Balkán háború alatt tanúsított Habsburg magatartást, s azt állította, hogy a Monarchia népei most már nem támogatják a kormányzatot, amely pusztulásba vezette őket. Lásd: Archiv Národního Muzea, Praha (a továbbiakban: ANM), HN, karton 77, Václav Klofáč papers: Dst 119/14 42. A külügyminisztérium átírata a Landwehr Bírósághoz, 1914. okt. 20.; letartóztatásának háttéréhez lásd: Paulová: *Dějiny Maffie*, I. 27. sköv., 113–115.

⁸² A vádirat tervezetét hasznos bevezetővel lásd: Tobolka, Zdeněk (ed.): *Obžalovací spis proti Václav Klofáčovi a Rudolfo Giuniovi pro zločin [velezrády] dle §58c tr. z. Praha, 1919*. További anyag található még: ANM, karton 77, Klofáč papers. Preminger például értesítette a hadsereg főparancsnokságot 1916. július 11-én, hogy Klofáč nagyszerb vezetőkhez fűződő kapcsolatainak vizsgálata kémkedés, „államellenes felforgató tevékenység és hazaáruló vállalkozások” számos példáját fedte fel. A 1473/16 180.

⁸³ A további részleteket lásd: Cornwall: *Traitors and the Meaning of Treason*, 128–132.; Müller, Gustav: *Der Hochverratsprozeß gegen Dr. Karel Kramar*. PhD. Dissertation, Universität Wien, 1971.

a politikai bűnügyeket egész Ciszlajtánia területén felügyelő katonai hatóságok speciális határozata. 1915. május–júniusban a főhadparancsnokság hirtelen elrendelte Kramár és Rašín letartóztatását. Bécsbe szállították őket, hogy kivonják a velük rokonszenvező cseh közegekből, és Preminger gondosan megkonstruálta a vádiratot ellenük.

A főhadparancsnokság részéről Kramár letartóztatása reflexszerű válasz volt arra az állandó szóbeszédre, hogy a cseh csapatok „hűtlenségé”-nek a fronton erős hazai háterszága van. Tudatosan választották ki Kramárt, a legismertebb cseh vezetőt, akit már régóta gyanúsítottak azzal, hogy áruló nézeteket terjeszt, és rossz példát mutat Csehországban. Preminger a vizsgálat legelején ennek megfelelően leszögezte, hogy Kramár „a háború kitörése óta támadta a Monarchiát vezető alapelveket, és ez a törés legalábbis elősegítette, hogy pszichológiai konfliktusba került a Monarchia iránti kötelességeivel”, azt kell vizsgálni, hogy ez milyen mértékig vett büntetendő irányt.⁸⁴ A kilátások az eredményes eljárásra valóban bátorítók voltak, mivel Kramár langyos patriotizmusa mellett egy házkutatás eredménye utalt a Masaryk-féle cseh emigráns mozgalom iránti szimpátiájára. A végső vádirat mindamelllett durván felnagyította Kramár ideáinak logikáját és konzisztenciáját, s olyan tipikus intrikus áru-lónak állította be őt, aki már évek óta az 58c. §-ba ütköző cselekményeket (például szeparatizmus) folytat. Eszerint a háború előtti „neoszláv” mozgalomban játszott vezető szerepe tudatos konspirációt takart más szerb és rutén árulókkal, 1914-től kiterjesztette csápjait a Monarchia ellenségei, Oroszország, Franciaország és Olaszország felé. A per 1916-ban a bécsi Landwehr Bíróságán zajlott, sok védőbeszéd elhangzott, nem utolsósorban Kramár részéről, s egy sor politikusnak nyílt alkalma arra, hogy bizonyítsa Kramár háború előtti lojalitását. De mindez nem sokat használt a közvetett bizonyítékok garmada és a bírósági termet uraló katonai ellenőrzés ellenében. Preminger, aki egyébként tekintélyes Habsburg-zsidó ügyvéd volt, úgy tűnik, intenzív nyomozása hónapjai után meg volt győződve saját vádiratának igazáról. Erkölcsi szóvirágként megjegyezte, hogy majd a történelem ítél az alattomos csábítás ezen gyalázatos példája felett.⁸⁵

1916 júniusában a katonai törvényszék (esküdtszék nélkül) végül ítéletet hirdetett. Mindkét vádlottat bűnösnek találták az 58c. § alapján és halálra ítélték, fellebbezési lehetőséggel. Kiderült, Preminger több más pert is előkészített, köztük a „monstrum Klofáč per”-t. De, ahogy történészek kimutatták, miután feltételezhetően lezárták a Kramár elleni eljárást, a kérdés nyitva maradt: hogyan vigyék tovább az esetét a nyilvánosság előtt. Felhasználják a bűnössé nyilvánítást a „hűtlen csehek” általánosítás céljából, ahogy azt a hadseregfőparancsnokság szerette volna, a lakosságnak szóló üzenetként, vagy hagyják lecsengeni a dolgot, ha az még ellenségesebbé teszi a cseh közösséget?⁸⁶ 1916 őszén Ferenc József megfogadta Stürgkh miniszterelnök tanácsát, s a második variáció mellett döntött, hogy ebben játszott-e bármiféle szerepet a Battisti-ügy propaganda fiaskója, nem tisztázott.

Csak 1917. január 5-én hozták nyilvánosságra az ítéletet Ausztria–Magyarországon, amikor az új császár, Károly az ítéletet már mind Kramár, mind Rašín esetében életfogytiglani börtönre mérsékelte. De tartós propagandaértéke hamar megkérdőjeleződött. Júliusban Károly, aki türelmetlenül várta, hogy Ausztriában újra helyreállítsa az alkotmányos rendet, hirtelen teljes amnesztiát jelentett be a háború alatti politikai perekben elítélt sok cseh és német

⁸⁴ Archiv Ústavu TGM, Praha, fond Maffie, karton 44. A bécsi hadparancsnokság katonai ügyészének (Preminger) jelentése a főhadparancsnokhoz az Evidenzbüron keresztül, 1915. máj. 31. A 2162/15.

⁸⁵ A bécsi hadparancsnokság ügyésze (A 2162/15/960), Vádirat (Bécs, 1915.) 111.

⁸⁶ Kubů–Šouša: *T. G. Masaryk a jeho c.k. protivníci*, 288.

számára.⁸⁷ Mivel nem voltak előírások arra, hogyan kell az „árulók”-kal szemben eljárni szabadon bocsátásuk után, ők nemzeti mártírként léphettek fel a cseh közösségen belül, mint például Kramář és Klofáč. Bár a birodalom már egyfajta rezsiváltáson ment keresztül, új hatalmi struktúrák irányába távolodva a katonai uralomtól, a Habsburg hatóságokra súlyos árnyékot vetettek a katonai visszaélések története. Ahogy a korábbi cseh és délszláv árulók elhagyták börtöneiket, nemzeti közösségük számára erkölcsi alapot vindikáltak, és büszkén kérkedtek a hűtlenség bélyegével.⁸⁸

A háború utolsó évében ezért a hűtlenség nyilvános érzékelésére ható hatalmi egyensúly képlékeny volt. Ahogy az állam hirtelen felhagyott a hűtlenségi perek korábbi programjával, heves nyilvános vita indult arról, hogy mit is jelent a hűtlenség, s pontosan ki is lehet felelős a háborút vívó birodalom elárulásáért. Miközben a birodalmi tanács német nacionalista képviselői összefoglalót készítettek a csehek álnok viselkedéséről, a legtöbb cseh képviselő tovább fitogtatta saját nemzete iránti lojalitását és egyetértését a fő áruló Masaryk nézeteivel.⁸⁹ Annak veszélye, hogy egész közösségeket árulónak minősítsünk, most világossá vált. Ahogy a szlovén vezető Anton Korošec megjegyezte egy parlamenti beszédében, ha az állam a szlovén nemzeti törekvéseket hűtlenségként értelmezi, nem lesz elég bitófa, hogy minden szlovén árulót felakasszanak.⁹⁰

De az állítólagos árulók utáni állami hajsza nem szűnt meg teljesen. Csehországban még a Monarchia utolsó napjaiban is indult vizsgálat az 58c. § alapján egy cseh biztosítási ügynök ellen Brandýs nad Labemben. 1918. október 16-án Antonín Pařízeket letartóztatták, amiért proklamálta a szabad csehszlovák köztársaságot, és Ausztriát „haldokló vadállatnak” nevezte, mely „hasonlít egy léket kapott régi vitorláshoz rothadó vitorlával, amit már nem lehet megjavítani”. Csak november 6-án, egy teljes héttel Csehszlovákia létrejötte után intézkedett a prágai államügyészség az eljárás leállításáról.⁹¹

Hűtlenségi eljárások az új Európában

Amikor Ausztria–Magyarország szétesett, az új utódállamok részéről természetes volt, hogy kinyilvánították a szakítást a Habsburgokkal és az önkényes igazságszolgáltatás közelmúltjával. Tomáš Masaryk Csehszlovákia elnökeként első fontos beszédében ennek megfelelően

⁸⁷ Károly később azzal igazolta eljárását, hogy az csehekre és németekre egyaránt vonatkozott. Feigl, Erich (Hg.): *Kaiser Karl. Persönliche Aufzeichnungen, Zeugnisse und Dokumente*. Wien, 1984. 206–207. Ez az amnesztia nem terjedt ki a banjalukai perben elítéltekre, de egy 1917. szeptemberi császári rendelet hetven elítéltnak közülük szintén megkegyelmezett. Čaušević, Dženana: „Veleizdajnici” na sudskom procesu u Banjaluci i u zatvorima. In: Šljivo (ed.): *Veleizdajnički proces u Banjaluci*, 383–385.

⁸⁸ Cornwall: *Traitors and the Meaning of Treason*, 133.

⁸⁹ A német képviselők 1917. decemberi tiltakozását lásd Tobolka, Zdeněk (ed.): *Dotaz německých poslanců o chování se českého národa za války*. 2 vols. Praha, 1918. A cseh képviselők különösen aktívan reagáltak 1918 áprilisában a külügyminiszter Czernin gróf azon tapintatlan figyelmeztetésére, hogy Masarykhoz hasonló árulók rejtőzködhetnek a csehek körében a határokon belül is. Národní listy, 4 Apr. 1918. 1.

⁹⁰ Bister, Felix J.: *Majestät es ist zu spät... "Anton Korošek und die slovenische Politik im Wiener Reichsrat bis 1918*. Wien, 1995. 233. 1918 júniusában a hűtlenségről szóló alternatív szlovén diskurzusként a Habsburg-párti politikus Ivan Šušteršič lapja nyilvánosan ledorongolta azokat a jugoszlávokat, akik külföldön agítálnak, s „árulóknak” nevezte őket, akik „felelősek az oly sok kiontott vérrért”. Vö. Cornwall, Mark: *The Undermining of Austria–Hungary: The Battle for Hearts and Minds*. New York, 2018. 265–266.

⁹¹ SOAP, Krajský (zemský) soud trestní Praha, Vr-XV 7873/18 Antonín Pařízek ügye.

hangsúlyozta, hogy az „egészségtelen ausztriaiságot [*rakušanství*] teljesen le kell győzni”.⁹² Az erőszakos konfliktusok vízváltója után mindig erős a tendencia, hogy a hatalom új birtokosai igyekezzenek megbüntetni a nemzetárulókat annak érdekében, hogy erkölcsi példát statuáljanak vagy megerősítsék saját legitimitásukat (1849-ben a magyar lázadókkal szemben vagy 1989-ben Ceaușescu ellenében).⁹³ 1918 összeomlásának hullámában azonban nem ez volt a jellemző forgatókönyv. Természetesen felbukkant a bosszú azok ellen, akiket nemzetárulónak tekintettek, ezért gyilkolták meg a háborús idők magyar miniszterelnökét, Tisza Istvánt saját házában, s az utcai igazságszolgáltatás jelensége időnként fellobbanni látszott a cseh korona országaiban is.⁹⁴ A tartós tömeges erőszak Szlovákiában és Magyarországon 1919-ben új „árulók”-at termelt ki, akikkel a törvénytől állapított közepette gyakran félkatonai egységek csoportosan bántak el.⁹⁵

Ennek ellenére úgy tűnik, hogy az utódállamokban igen kevés hivatalos perre került sor a Nagy Háború alatt állítólag elkövetett hűtlenség vádjával. Ahol előfordult efféle, azok stabil országok voltak, ahol egyfajta alulról jövő követelés volt a háborús időszak, az ellenség általi megszállás időszakának kollaboránsaival, más szóval a „nemzetárulók”-kal szembeni eljárás. Néhány per arra az időre nyúlt vissza, amikor Ausztria elfoglalta Velencét (1917–1918), illetve román újságírókat és katonatiszteket fogtak perbe, akik Románia részleges megszállása (1916–1918) idején a németek mellett foglaltak állást.⁹⁶ Egyébiránt a teljesen újonnan létrejött államokban, ahol volt osztrák–magyar lakosság tömegeit kellett integrálni, erős tendencia érvényesült arra, hogy az új kormányzatok a megbékélést segítsék elő azokkal, akikre úgy tekinthettek, mint akik a háborús időkben zaklatták a „nemzet”-et. Amikor az új jugoszláv parlamentben boszniai képviselők felszólaltak a háborús idők Habsburg ágenseinek leleplezése és az ellenük való fellépés érdekében, a belgrádi kormány nem válaszolt.⁹⁷ A kormányok ahelyett, hogy belemerüljenek a múltbeli „árulók” azonosításának piszkos ügyébe, inkább arra koncentráltak, hogy gyorsan rehabilitálják mindazokat, akiket a Habsburg rezsim elítélt. Csehszlovákiában már 1918. november 5-én bejelentették az első nagy amnesztiát, amely kiterjedt a háború alatt elkövetett valamennyi politikai bűntettre.⁹⁸ Megerősítve ezáltal a csehszlovák legitimitást és hatalmat, rátromfoltak Károly császár idő előtti és félresikerült 1917-es amnesztiájára, de legalábbis átcímkézték.

⁹² Az 1918. december 22-i parlamenti beszédet lásd: Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie. Soubor projevů za republiky. Svazek první, 1918–1920*. Praha, 1939. 24.

⁹³ Nicolae és Elena Ceaușescu perében ők és vádlóik kölcsönösen nemzetárulónak nevezték egymást.

⁹⁴ Šmidrkal: *Fyzické násilí autorita*, 96. és köv.

⁹⁵ Lásd például Prónay Pál morális kereszties hadjáratát a magyarországi felfordulás közepette. Lásd: Bodó, Béla: *Pál Prónay: Paramilitary Violence and Anti-Semitism in Hungary, 1919–1922*. Pittsburgh, 2011. A cseh katonák szlovákiai viselkedéséről lásd: Kučera: *Exploiting Victory*, 847–848.

⁹⁶ A háború utáni olaszországi perekről lásd Casagrande, Giuliano: *Resistenza e resilienza di una città invasa: il caso Troyer, Vittorio 1917–18*. Venetia, vol. 24. (2016) 79–105. Köszönöm a szerzőnek, hogy elküldte nekem tanulmányát. Az újságírók elleni 1919-es romániai perekről lásd Vatamaniuc, Dimitrie: *Ioan Slavici și lumea prin care a trecut*. București, 1968. 472–482.

⁹⁷ Mehmed Spaho interpellációját a 22. ülésen 1919. május 16-án lásd: *Stenografske belëske privremenog narodnog predstavništva Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca od 20.-40. sastanka*, II sveska. Zagreb, 1920. 517. Romániában sem került sor hivatalos megtorlásra a magyarbarát erdélyi püspök, Vasile Mangra hívei ellen, aki 1916-ban „álnok módon” Románia ellen nyilatkozott, és épp a háború végén meghalt. Eppel, Marius: *Un mitropolit și epoca sa*. Cluj-Napoca, 2006.; a Mangrát árulóként megbélyegző háború alatti propagandáról lásd: Cornwall: *The Undermining of Austria-Hungary*, 357.

⁹⁸ Šmidrkal: *Fyzické násilí autorita*, 109–110.

Amikor hűtlenségi eljárásra került sor az Új Európa első éveiben, a fókuszban a kormányokra leselkedő jelen idejű, a szeparatizmus és irredentizmus új formáiból táplálkozó fenyegetések álltak.⁹⁹ Az efféle hazaárulás (*Landesverrat*) azután gyakran a hűtlenség más típusának színezetét is magára vehette, ha a vádlott szóval vagy tettel kétségbe vonta a rezsim legitimitását. A biztonsági fenyegetések azonnal világossá váltak Csehszlovákia esetében, amikor négy német tanács magához ragadta a „Szudétavidéken” az ellenőrzést, és bejelentették csatlakozásukat Ausztriához. Miközben a prágai kormány katonai erővel könnyedén elnémította a csehországi németek hatalmi centrumait, a lázadás több hűtlenségi vizsgálatot indított el. Már 1918 decemberében letartóztattak egy protestáns lelkészt, Walter Reinhardt, és Prágába szállították azzal a váddal, hogy Žatec (Saaz) vidékén fegyveres lázadást szított az előbb említett Deutschböhmen kísérlethez kapcsolódóan. Az államügyész az 58c. § alapján vizsgálatot indított, de azután az ügy 1919 áprilisában, úgy tűnik, megakadt.¹⁰⁰ Feltehetőleg cseh jogászok sugallták, hogy nehéz lenne alkalmazni a hűtlenségi törvényt a német irredenta ellen, mert az új csehszlovák államot a párizsi békekonferencia még nem erősítette meg, s az államközösség még embrionális formában volt. Az év során később Masaryk ezt megerősítette, amikor tulajdonképpen bocsánatot hirdetett a német renegátok számára. Még ha nem is bélyegezték őket árulóknak, az elnök morális gesztusa arra szolgált, hogy aláhúzza azok mint kívülállók alárendelt pozícióját, akik most „visszatérhetnek” a csehszlovák állami közösségbe.¹⁰¹

A hűtlenség fegyverének óvatos használatát Csehszlovákiában, különösen az azzal való háború alatti visszaélések fényében haszonnal hasonlíthatjuk össze e fegyver gyakori önkényes alkalmazásával másutt. Ha a kormányzatváltás ezen időszakában folyamatosság állt fenn a hűtlenségre vonatkozó törvényi szabályozást illetően, az a mód, ahogy az új kormányzatok azonosították, majd eljárás alá vonták a „hűtlenség”-et, nemcsak a hasonló biztonsági fenyegetésekről tájékoztatnak az egyes országokban, hanem a különböző hatalmi centrumok felfogásáról is. Többen készen álltak arra, hogy vizsgálatot indítsanak, nyilvános tárgyalásig vigyék az ügyet, elfeledkezve arról, hogy ez milyen következményekkel jár a közösségi stabilitásra nézve. A következőkben két „álnok szeparatista”, Andrej Hlinka ügyét Csehszlovákiában és Stjepan Radićét Jugoszláviában fogom felhasználni arra, hogy megvilágítsam mind a hasonlóságokat, mind pedig a különbségeket a kormányzatok taktikájában.

Andrej Hlinka esetében – aki 1919 végétől a szlovák autonómia hangjaként lépett fel – volt bizonyos alapja annak a felfogásnak, hogy őt árulónak lehet tekinteni, aki azért szervezkedik, hogy aláássa az új államot. Mivel a szlovák nép (a németekkel ellentétben) hivatalosan az „államépítő csehszlovák nemzet” részét alkotta, minden felhívást a szlovák autonómiára vagy önrendelkezésre egészen bizonyosan kihasználta az állam fő külföldi ellensége, a revizionista Magyarország. Parlamenti képviselőként Prágában 1919 elején a Nemzetgyűlésben elhangzott első beszédében Hlinka már arról panaszkodott, hogy szlovák patriotizmusa miatt nemzetárulóként kezelik annak ellenére, hogy harminchárom hónapig szenvedett magyar börtönben.¹⁰² Az árulás vádja vele szemben azonban főleg azért merült fel, mert három

⁹⁹ Magyarország lehet a kivétel. 1919 kaotikus rezsimváltásai nyomán sor került néhány hűtlenségi perre a hatalom régi birtokosaival szemben. 1921-ben a volt miniszterelnök, Károlyi Mihály ellen folytattak távollétében hűtlenségi pert. Schönwald, Pál: *A Károlyi-per*. Budapest, 1985.

¹⁰⁰ SOAP, Krajský (zemský) soud trestní Praha, Vr-XXIV 9573/18 – Walter Reinhard és Josef Heinz ügye. A bizonyítékok nagy része az idők folyamán megsemmisült.

¹⁰¹ Peroutka, Ferdinand: *Budování státu. Československá politika v letech popřevratových: rok 1919*. 2 vols. Praha, 1934. II.1295–1296.; Masaryk: *Cesta demokracie*, I. 243., vita a Prager Tagblatt-tal (1919. dec. 20.)

¹⁰² Peroutka: *Budování státu*, II. 1243.

másik szlovákkal 1919 szeptemberében Párizsba utazott. Ott egy memorandum terjesztésével fel kívánta hívni a Békekonferencia figyelmét az 1918-as Pittsburghi Megállapodásra, amelyben Masaryk ígéretet tett arra, hogy Szlovákia széles körű autonómiát fog élvezni. Amikor október 4-én Hlinka visszatért Csehszlovákiába, letartóztatták azzal a váddal, hogy elárulta az államot (magyar/szlovák törvény 142. §), kihallgatták, és vádemelés vagy per nélkül a következő hat hónapra internálták.¹⁰³

A törvények szerint nagyon nehéz volt bizonyítani, hogy Hlinka áruló, de bizonyos elemek segítettek. Kisurrant Párizsba (illegálisan, Varsón keresztül, lengyel útlevéllel) anélkül, hogy akár csak saját Nemzetgyűlés-beli szlovák képviselőtársait értesítette volna. Ezt követően állítólag petíciót kísérelt meg átadni egy külföldi fórumnak azzal a szándékkal, hogy gyengítse az állam egységét. Továbbá aktivitása különösen veszélyes volt az állambiztonságra nézve akkor, amikor Magyarország területi kérdéseiről még nem született végleges döntés. Ezek nyomán azonnal nagy vita kerekedett Prágában arról, hogy Hlinka elárulta a köztársaságot. A cseh képviselő, Františka Zemínová kijelentette a parlamentben: „Az számunkra nem összeegyeztethető, hogy a Nemzetgyűlés egy tagja legyen áruló!” A szlovák parlamenti klub, amely 1919 elején arról beszélt, hogy árulást jelent bármely kísérlet a cseh-szlovák testvériség lerombolására, szintén elítélte Hlinka egyoldalú külföldhöz fordulását, s kezdeményezték mandátumától (és mentelmi jogától) való megfosztását.¹⁰⁴

Az igazi csavart azonban Hlinka közeli kapcsolata jelentette egy másik állítólagos „hitehagyott”-tal, František Jehličkával, szlovák lelkésszel, aki Hlinka párizsi útjának motorja volt, útjára elkísérte, memorandumának szövegét élesebbre formálta, ami azután hevesen támadta a „cseh imperializmus”-t. Bár egyértelműnek tűnik, hogy Jehlička nem volt fizetett magyar ügynök, elkötelezett katolikus magyar-szláv gondolkodásmódja (ami megalapozta a prágai rezsim szekuláris és centralista felfogásának elutasítását) hamarosan Hlinkánál radikálisabb pályára vitte őt. Párizs elhagyása után ugyanis nem Szlovákiába, hanem Magyarországra utazott, ahol egy új keresztény konzervatív kormányzatot talált, ami megfelelt saját értékeinek, s Budapest pénzügyi támogatásával hosszú karrierbe kezdett mint a szlovák elszakadást népszerűsítő magyar propagandista.¹⁰⁵

Hlinka hamar megtagadta Jehličkát, de egy ilyen renegáttal való szövetkezés kitörölhetetlen foltot hagyott hátra. Vezető centralisták, mint például Vavro Šrobár, aki miniszterként sikeresen vezette Szlovákiát, egyszerűen összekötötte Jehlička „mérgező árulás”-át Hlinka programjával, azt fejtegetve, hogy a szlovák autonómiára való felhívás egyenlő a magyar irredentizmussal. Példát kell statuálni Hlinkával, mint árulót perbe fogni és elítélni.¹⁰⁶ De fenntartható volt ez a vád? Kezdetből fogva, már Franciaországban is, Hlinka a nyilvánosság előtt indokolta magatartását, és tagadta az alkalmilag felmerülő árulásvádakat. Nem szlovák szeparatistaként érkezett Párizsba, hanem a szlovák nép igazi hangjaként, hogy korrigálja az

¹⁰³ Hlinka 1919-es magatartását már részletesen vizsgálták, lásd például: Deák, Ladislav: *Cesta A. Hlinku do Paríža roku 1919*. In: Bielik, František – Borovský, Štefan (eds.): *Andrej Hlinka a jeho miesto v slovenských dejinách*. Bratislava, 1991. 68–83.; Holák, Martin: *Cesta Andreja Hlinku do Paríža a jej vplyv na slovenskú politiku v rokoch 1919–20*. Historický zborník, vol. 17. No. 1. 52–69.

¹⁰⁴ Peroutka: *Budování státu*, II. 1241., 1251–1253.

¹⁰⁵ Színvonalas, kritikus elemzésként lásd: Lorman, Thomas: *For God and which Nation? The Ideology of František Jehlička, Priest, Politician and Pariah of the Slovak National Movement*. *The Slavonic & East European Review*, vol. 96. (2018) No. 3. 507–540. Jehličkával készült interjú, amely különösen felkeltette Prága figyelmét: *A tótok el akarnak szakadni a csehektől*. *Uj Nemzedék*, 1919. nov. 20. 1–2.

¹⁰⁶ Deák: *Cesta A. Hlinku do Paríža*, 79–80.; Šrobár értékelését Jehličkáról lásd visszaemlékezéseiben: „...valami állandóan árulás fele kényszerítette.” Šrobár, Vavro: *Z mójho života*. Praha, 1946. 403.

1918-ban elkövetett hibát, és szlovák autonómiát követeljen a Cseh-Szlovák Köztársaságon belül. A Šrobárhoz hasonló centralisták az igazi árulók, akik levedlik magukról a „tiszteletre méltó szlovák nevet” a „csehszlovák” kedvéért. Hlinka következetesen ragaszkodott ahhoz, hogy szülőföldjének járó patrióta kötelességének tesz eleget, miközben erősíti a közös állam bázisát. És, ahogy az jellemző a hűtlenségről szóló diskurzusba bocsátkozóknál, saját morális felsőbbbségét vallotta a „csehszlovákok”-kal összehasonlítva, azt jósolta, hogy „az elfogulatlan történész és az igaz szlovákság” lesz majd az ő végső bírója.¹⁰⁷

A kormányzatnak el kellett döntenie, hogyan tovább. A jogi centrumok között hosszú vita bontakozott ki. A pozsonyi államügyész vizsgálatot kezdeményezett a magyar büntető törvénykönyv 142. §-a (idegen kormánnyal való összejátszás államellenes cselekmény elkövetése érdekében) alapján, a csehszlovák igazságügy-minisztérium azt javasolta, hogy Hlinka perét a morvaországi olműtzi kerületi bíróságra helyezték, hogy megakadályozzák a zavarást, amit a per Szlovákiában előidézhet.¹⁰⁸ A brnoi Legfelső Törvényszék azonban ezt elutasította azzal, hogy egy cselekményt, amelyet a magyar büntető törvénykönyv hatálya alatt követtek el, nem lehet egy másik büntető törvénykönyv (ausztriai) szerint tárgyalni. Csak 1921. február 4-én változtatott álláspontján, s tett kivételt a közrend megőrzése érdekében.¹⁰⁹

Közben az olműtzi államügyész összeállította a vádiratot, és elküldte azt Brnoba, Prágába és Pozsonyba, megjegyzéseket kérve. Már világos volt, hogy a Hlinka elleni vádemelés problematikus. Küszöbön álltak a parlamenti választások, Šrobár azt remélte, hogy egy nagy hűtlenségi perrel elnémíthatja a szlovák autonomistákat; ugyanakkor a csehszlovák miniszterelnök, Vlastimil Tusar nyilvánosan kifejezte, támogatja Hlinkát.¹¹⁰ Ezek a politikai machinációk egészen biztosan befolyásolták Hlinka sorsát, nem utolsósorban tömegtámogatáshoz juttatták. De végső soron a hivatalos jogi tanács volt az, amely a leginkább hozzájárult az eljárás lezárásához. A 142. § alapján megfogalmazott vádat mérlegelve a brnoi államügyész úgy látta, valószínűtlen, hogy Hlinkát „objektív” okok alapján elítélnék; s még ha valószínűleg bűnös is, az elmarasztalás „nagyon kétséges”.¹¹¹ Mivel a gyenge vádiratok általában véve ártanak az állam tekintélyének mind bel-, mind külföldön, az ügyész nagylelkű kegyelmet javasolt.¹¹² Összegezve a jogi véleményt az igazságügy-minisztérium áprilisban megállapította, vannak arra utalások, hogy Hlinka valóban szervezkedett Lengyelországgal Szlovákiának a köztársaságtól való elszakítása érdekében (ha ez igaz, akkor a 127. § hatálya alá esik), de a jelenlegi vádirat elégtelen bizonyítékokat tartalmaz.¹¹³ Bár az olműtzi államügyész

¹⁰⁷ Hlinka szeptember 29-i deklarációjának gépirásos szövege: „Hlinka vlastizrádca?”. Národní archiv (a továbbiakban: NA), Ministerstvo spravedlnosti 1918–1945, karton 913. Megjelent a prágai újságban: Čech, č281 (příloha) 1 Oct. 1919. 1–3.; lásd még kiadva: Letz, Róbert (ed.): *Andrej Hlinka vo svetle dokumentov*. Bratislava, 2014. 122–129. Hlinka egy hónappal később újra megjósolta, hogy a történelem vagy egy elfogulatlan törvényszék majd felmenti őt. Holák: *Cesta Andreja Hlinku*, 67.

¹⁰⁸ NA, karton 903, 24784/19. Az igazságügy-minisztérium leirata a prágai főügyészhez, 1919. okt. 13.

¹⁰⁹ NA, karton 903, 25051/19. A prágai főügyész jelentése az igazságügy-minisztériumhoz, 1919. okt. 16., a brnoi főügyész jelentése az igazságügy-minisztériumhoz, 1920. febr. 4.

¹¹⁰ Peroutka: *Budoványi státu*, II. 1255–1257. Peroutka az eljárás leállításának politikai megfontolásait hangsúlyozza.

¹¹¹ Lehetett azzal érvelni, hogy Hlinka nem egyetlen idegen hatalomhoz közeledett, hanem arra törekedett, hogy hatalmak együttesére hasson, akik feladata volt Európában új államok alakítását jóváhagyni.

¹¹² NA, karton 903, 10401/20. A brnoi főállamügyész jelentése az igazságügy-minisztériumhoz, 1920. márc. 28.; lásd még: Deák: *Cesta H. Hlinku*, 80–82.

¹¹³ NA, karton 903, 10401/20. Az igazságügy-minisztérium megjegyzései a belügyminisztérium és a brnoi főállamügyész számára, 1920. ápr. 19. Hangsúlyozták az 142. §-sal kapcsolatos problémákat, de azt is megkérdőjelezték, hogy lehetőség lenne arra, hogy Hlinkát polgári engedtlenség szítása

kíméletlenül tovább vinni kívánta az ügyet, sikerült konszenzusra jutni, elsősorban annak köszönhetően, hogy engedélyezték Hlinka számára, hogy *in absentia* induljon a tavaszi parlamenti választásokon. Visszanyerte ugyanis képviselői székét, mentelmi jogát, és miután diadalmasan hazatért Szlovákiába, május 27-én egy új elnöki amnesztia még további védelmet biztosított a számára.¹¹⁴

Hlinka hűtlenségi ügye nem volt mentes a jogi procedúrába való politikai beavatkozástól. A mód, ahogy internálták és a nyilvánosság előtt áruházzal vádolták, biztosította számára, hogy az elnöki kegyelem ellenére mártírszerepben pózolhasson, ellenfeleivel szemben bizonyos erkölcsi fölényrel. Ugyanakkor ez az ügy feltárja, milyen nehézségekkel nézett szembe a friss csehszlovák kormány, ha a hűtlenségi törvényhez nyúlt, de különösen megvilágítja sokak törekvését vagy tendenciáját arra, hogy a jogállamiság paraméterein belül maradjanak. Mind jogi, mind pedig politikai okokból 1920 elején úgy érezték, a legjobb az, ha nem kockáztatják a szlovák–cseh szembenállás kiélezését egy nyilvános hűtlenségi perrel. Ezzel szemben 1921 végén a hatóságok már sokkal szilárdabb talajon mozogtak, amikor hűtlenségi per indításáról határoztak azon cseh kommunisták ellen, akik az elnöki amnesztia ellenére folytatták tevékenységüket az állam aláásására.¹¹⁵

Ez a viszonylag mérsékelt csehszlovák magatartás éles kontrasztban áll azzal a kíméletlen fellépéssel, amivel a Jugoszláv Királyság első éveiben eljárta a horvát disszidensekkel szemben. 1919 májusában a belügyminiszter, Svetozar Pribičević Belgrád nevében nyíltan kijelentette, hogy az ország még mindig a háború és forradalom állapotában van, ezért indokolt a belső fenyegetésekkel szemben rendkívüli eszközökkel fellépni.¹¹⁶ Mivel a szerb hűtlenségi törvényt már kiterjesztették az egész országra, legalább névleg jogi alapot teremtettek a gyanús horvát szeparatisták letartóztatására, s világos, hogy az új rezsim alatt a csehekhez hasonlóan a hűtlenségi perbe fogás gyorsan folytatódott a sorsdöntő 1918-as év után.¹¹⁷ Azonban a hűtlenség interpretációs lehetőségeiben alapvető feszültség lappangott. A Szerb–Horvát–Szerb Királyság a horvátokat az államalkotó nemzet részének tekintette, így Horvátország polgárai lehettek az új állami közösség áruházi. De sok horvát politikus nem ismerte el ezt az államot, a (szerb) Karadjordjević dinasztiát, ahogy nem ismert el semmiféle nagyobb egységet, amihez nemzeti lojalitás fűzné.

A Jobboldal Horvátországi Pártját leszámítva, amely Bécsből folytatott szeparatista agitációt, Belgrád a Parasztpárt vezetőjét, Stjepan Radićot tartotta a legveszélyesebbnek, aki kezdettől független horvát paraszt köztársaságot követelt.¹¹⁸ Nem volt hajlandó elismerni

vagy az állam alkotmánya elleni erőszak (171–173. §) miatt ítélik el. A 173. paragrafus alkalmazása azért volt problematikus, mert amikor Hlinka 1919-ben Párizsba utazott, még nem fogadták el Csehszlovákia alkotmányát.

¹¹⁴ NA, karton 903. 18437/20. A brnoi főállamügyész jelentése az igazságügy-minisztériumhoz, 1920. jún. 1.

¹¹⁵ Az Alois Muna, Antonín Zápotocký és mások elleni per (az 58b. és 58c. paragrafusok alapján) iratait lásd: NA, Ministerstvo spravedlnosti 1918–1945, karton 908. Az 1921. március 31. és április 13-a közötti tárgyalásról lásd: *Velezrádný proces Kladenský*. Kladno, 1921. Csehszlovák légionáriusok már régóta áruháznak bélyegezték Muna-t a nyilvánosság előtt bizalmas bolsevik kapcsolata miatt. Zinner, Paul E.: *Communist Strategy and Tactics in Czechoslovakia, 1918–1948*. London, 1963. 26–27.

¹¹⁶ Engelsfeld: *Prvi parlament Kraljestva*, 140.

¹¹⁷ Lásd például a horvát ügyvéd, Radivoj Walter tevékenységét, aki a háború előtt és alatt számos hűtlenséggel vádolt személy jogi védelmét látta el. HDA, fond 417, Odvjetnička kancelarija Walter Radivoje. Ezek között szerepelt kémkedési ügy, de „az állam hadereje elleni” fellépésként homályosan interpretált ügy is.

¹¹⁸ Banac, Ivo: *The National Question in Yugoslavia: Origins, History, Politics*. Ithaca, 1984. 226–248.

sem a dinasztia, sem pedig a Nemzetgyűlés legitimitását, és abban bízott (mint Hlinka), hogy a párizsi békekonferenciához fordulhat igazságtételért. Az ennek érdekében folytatott tömegagitáció vezetett 1919. márciusi letartóztatásához, pedig a „szerb” hűtlenségi törvény még nem volt hatályban. Jugoszláv újságok „karióti Júdás”-ként támadták, aki külföldi elenségekkel szövetezik, és Radić nyárra már valóban azt fontolgatta, hogy külföldre távozik, hogy ott kampányoljon a horvát függetlenség mellett.¹¹⁹ A hűtlenségi vád azonban mégsem illett rá. Ez alkalommal – ahogy az a Sokol hűtlenségi ügyben is történt 1916-ban – a bíróság úgy vélte, képes ellenállni a politikai nyomásnak, nevezetesen Pribičevićének, amikor az sürgette, hogy le kell rántani a leplet Radić „osztrákbarát” viselkedéséről. Viktor Aleksander, aki akkor Horvátország főállamügyésze volt, kimerítően áttanulmányozta a bizonyítékokat, végül kijelentette, hogy az „politikai eljárás”, a vádemeléshez elégtelen anyaggal. 1920 februárjában Radićot szabadon bocsátották. Tizenegy hónapot töltött börtönben vádemelés nélkül, s távolról sem oly kedvező körülmények között, mint ami Hlinkának jutott.¹²⁰

A rákövetkező események még inkább megmutatták, hogy Jugoszláviában könnyen lehetett manipulálni a törvény uralmát, ha a kormány eltökélt volt arra, hogy elítéljen egy „áruló”-t. Szabadon bocsátása után egy hónappal ugyanis Radićot újra letartóztatták, ismét „a haza ellen elkövetett bűnök”-ért (*zločina proti otečestvu*). Ahogy az lenni szokott, a hatalmi harc mindkét oldala morális ügyként interpretálhatta fellépését. Radić még mindig kompromisszumok nélkül lépett fel, a regnáló jugoszláv államot és monarchiát mint illegitimet elutasította. A kormány és centralista támogatói szintén szilárdan hittek az igazukban; eltökéltek voltak arra, hogy elhallgattatnak valakit, akit Olaszországból pénzelt forradalmi szeparatistának bélyegeztek.¹²¹ Ismét csak Viktor Aleksander volt az, aki úgy találta, elégtelenek a bizonyítékok Radić hűtlenségi perbe fogásához. Elismerete, hogy a szerb hűtlenségi törvény hatályban van Horvátországban, de tény volt, hogy Radić fellépése nem kötődött össze erőszakkal (ami az „állam elárulása”-nak jogi kritériuma volt), s még mindig parlamenti mentelmi jog védte. Egy 1919 decemberében kibocsátott királyi amnesztia továbbá mentesítette Radićot bármely korábban elkövetett büntett következményei alól. Aleksander ezért joggal figyelmeztetett, hogy valószínűleg rosszul sülne el egy hűtlenségi per, mert vitát generálna az ország bizonytalan 1918 előtti történetéről, és veszélyeztetné az ország biztonságát a szomszédos államokkal, azaz Olaszországgal és Magyarországgal szemben.¹²²

Ekkor azonban Belgrád felülírta a jogi álláspontot, és Radićot olyan bíróság elé küldte, amelyhez szándékosan úgy válogatták össze a bírókat, hogy elítélése biztos legyen.¹²³ 1920. július 9-én a zágrábi ülésteremben Radić nyolcórás, ékesszóló védőbeszédet tartott. Tagadta, hogy szeparatista lenne vagy Olaszországgal szövetezne, a vádiratot mint politikailag motíváltat támadta, kijelentette, hogy az államban a centralizált kormányzat ellenfelei jogfosztottak, az 1918-as kormányzatváltás nem jelentett változást a politikai módszerekben: a

¹¹⁹ Biondich, Mark: *Stjepan Radić, The Croat Peasant Party and the Politics of Mass Mobilization 1904–1928*. Toronto, 2000. 155., 164–168.

¹²⁰ Janjatović: *Politički teror u Hrvatskoj*, 149–144.

¹²¹ A horvát bán helyettese, Franko Potočnjak például rossz viszonyban volt Matko Laginja bánnal. Potočnjak eltökélt volt Radić államellenes árulását felfedni, mivel számára a jugoszláv lojalitás volt elsődleges. Potočnjak, Franko: *Malo istine iz naše nedavne prošlosti*. Zagreb, 1921. Korábban, 1895-ben jogászként kiállt olyan horvát diákok mellett, akiket perbe fogtak, mert a magyar uralom ellen demonstráltak.

¹²² Janjatović: *Politički teror u Hrvatskoj*, 159–160. Érdekes módon Hinko Hinković volt az, aki Radić egyik védőjeként a vizsgálat korai szakaszában megkérdőjelezte a szerbiai büntető törvénykönyv „jogi érvényé”-t Horvátországban.

¹²³ Maček, Vladko: *In the Struggle for Freedom*. University Park, 1957. 88.

perbe fogás „a magyar jogi üldözés és a szerb büntető törvény édesgyermeké”. Amikor nyilvánvalóvá vált, hogy a parlamenti mentelmi jogára való hivatkozásnak semmiféle hatása sincs, Radić és védő csapata meghajolt az elkerülhetetlen előtt, és visszautasították, hogy a tárgyalás további részében részt vegyenek. Nem voltak jelen az ítélethirdetésnél sem, amely bűnösnek nyilvánította Radićot, és két és fél évi börtönre ítélte.¹²⁴

Egy horvát nacionalista történész Belgrád Radić elleni „politikai terror”-járól, illetve a „politikai per”-ről szóló narratívájában azt feltételezi, hogy a hűtlenségi vád minden eleme teljes egészében konstruált volt.¹²⁵ Azonban, ahogy az Hlinka esetében is fennállt, Radić felépése sem nélkülözött olyan magatartást, amit az államra nézve jogilag károsként lehetett interpretálni. Ilyen volt az, hogy horvát önrendelkezésre szólított fel, visszautasította a dinasztia elismerését, és nyíltan külföldi hatalmakhoz fordult. Abban azonban, hogy hogyan használták fel a hűtlenséget ebben az utódállamban, mégis az a leginkább szembeötlő, milyen önkényesen alkalmazták a törvényt oly módon, ami aláásta a rezsím morális autoritását.¹²⁶ Radić tárgyalásán ugyanis az 1919-es királyi amnesztia ellenére az azt megelőző időszakból származó bizonyítékokat vezettek elő az ő korábbi álnokságáról (felforgató beszédek és a békekonferenciához intézett memorandum). Azután 1920 novemberében ismét jött egy fordulat, amikor az uralkodó hirtelen megkegyelmezett Radićnak egy nem éppen megfelelő pillanatban. Éppen akkor engedték ki börtönéből, amikor Parasztpártja hatalmas győzelmet aratott az első parlamenti választásokon. Világos párhuzamot lehetett vonni azzal, ahogy három évvel korábban a Habsburg császár gyenge pozícióban kegyelmet osztott Karel Kramářnak és más szláv árulónak. Csak felbátorította azokat a személyiségeket, akik ezzel saját közösségükön belül visszanyerték megbecsült pozíciójukat. A csehszlovák kormány 1920-ban ezzel ellentétben sokkal inkább jogszerűen kezelte Hlinka ügyét. Masaryk elnök kegyelmi aktusa a hatalom önkéntes gesztusgyakorlása volt annak érdekében, hogy lezárják a hűtlenségről folyó diskurzust, de a társadalomba való visszaengedéssel nem erősítette meg túlságosan a gyanúsítottat.¹²⁷

Következtetés

Hinko Hinković a zágrábi hűtlenségi per tárgyalásán 1909-ben megjegyezte, hogy „a törvények hatalmas arzenáljában, melyek inkább megkötik, mint szabályozzák polgári életünket”, van egy törvény, amely egy egész generáció számára észrevétlen maradt. Csak amikor baljóslatú események történtek, vált világossá hirtelen a hűtlenségi törvény „katasztrofális hatalma”.¹²⁸ A hűtlenség és az árulók jelensége napirenden volt a Habsburg Monarchia összeomlása előtt, alatt és azt követően is. A történész számára az, ahogy a különböző rezsimek értelmezték és felhasználták azt, értékes eszköz lehet arra, hogy az állam biztonsági érdekeit értékeljék, de arra is, hogy lemérjék a kormányzat és a közösség közötti viszonyok relatív (in)stabilitását. Miközben ebben a tanulmányban a legtöbb példa olyan évekből származik, melyekben egész Kelet-Közép-Európában (1914–1921) hivatalosan szükségállapot volt érvényben, világos, hogy a hűtlenség homályos kontúrja békeidőben is feltűnt már. 1914 előtt

¹²⁴ Janjatović: *Politički teror u Hrvatskoj, 166–172*. A védelem irataiból lásd: HDA, fond 417, Odvjetnička kancelarija Walter Radivoje, kutija 179.; Walter cikke: *Jutarnji list*, 24. June 1920. 3.

¹²⁵ Janjatović: *Politički teror u Hrvatskoj*, 177.

¹²⁶ „Érdekes felfigyelni arra, milyen különös módon keveredett Jugoszláviában azokban az időkben a jogszerűség a nyilvánvaló jogsértéssel.” Maček: *In the Struggle for Freedom*, 104.

¹²⁷ A politikai amnesztiákkal kapcsolatos kormányzati dilemmákról lásd: Kirchheimer: *Political Justice*, 389–419.

¹²⁸ *Govori branitelja*, 3.

és a Habsburg utáni időszakban is azonosítottak és eljárás alá vontak hűtlenséggel gyanúsítottakat – részben új biztonsági fenyegetésekre adott válaszként, de részben az államban meglevő „illiberális” elemek kezdeményezéseként is, akik szándékosan kihasználták a törvényt, hogy megsemmisítsenek államellenesnek tekintett egyéneket vagy csoportokat.¹²⁹ Ez önmagában rávilágít az 1914 előtti Habsburg jogállam törékenységre. A jogállam biztosan létezett, de annak politikai manipulálása, nevezetesen a hűtlenségi ügyek már a háború előtt is elősegítették, hogy elidegenítsék ügyvédek és tudósok sorát, akikből a Monarchia legkevényebb kritikusai kerültek ki.

A kormányzati válságok ezen hosszú periódusában a Habsburgok által korábban uralt területek egészén a hűtlenségi törvénykezés paraméterei meglehetősen állandók voltak. Az utódállamok közül Csehszlovákia és Jugoszlávia gyorsan igyekezett e büntett különböző oldalait felsorolni és élesíteni (kiiktatni az ausztriai törvény homályos pontjait), miközben a hűtlenségre vonatkozó törvényi szabályozás régi alapjai tovább éltek. Abban is folyamatos mutatható ki, hogy a hűtlenséget elsősorban mint az „állam elárulását” interpretálták: belföldi árulók külföldi ellenségekkel szövetségben lépnek fel; bár az államhatárok mozgásban voltak 1918-ban, a szeparatizmus vagy irredentizmus veszélyei új öltözetben, de továbbra is kísértettek. Sok háború alatti, illetve háborút követő kormányzat törekedett az államellenes elemek azonosítására, illetve arra, hogy megtalálják a legjobb jogi eszközöket azok megsemmisítésére. Ez elkerülhetetlenül túl sok hűtlenségi ügy jogi „konstruálásá”-hoz vezetett, a jog olyan csavarásához, hogy az passzoljon a vádlott hűtlen viselkedéséhez. Ez előfordult csehek és délszláv „árulók” ellenében a Habsburg Monarchia fennállásának utolsó évtizedében, és – a Habsburg „önkény” botrányossága ellenére – annak gyakorlata tovább élt az utódállamokban is.

Ellenvethetjük, hogy az efféle politikai manipulációk minden rezsimben az árulók elleni eljárás szerves részét alkotják.¹³⁰ Ahogy a Habsburg kormányzati váltás időszaka arra is fényt vet, hogy a jogállam tradíciójának fenntartói nem merültek el teljesen a jogtalanság tengereiben. Mind az 1916-os zágrábi Sokol per, mind pedig a Hlinka elleni vizsgálat 1919-ben mutatja, hogy egy független bíróság érvényesíteni tudja álláspontját, és még mindig felmenthetnek „árulók”-at. Ugyanakkor ezek az esetek éles megvilágításba helyezik azt az eltorzított igazságszolgáltatást, ami Kramárnak vagy Radićnak jutott osztályrészül (még ha az ő hűtlenségük nem is volt egészen olyan légből kapott, ahogy azt néhány történész talán állítja). Az ellenük folyó hűtlenségi eljárás nem ment olyan messze, mint a sztálini időszak kirakatperei, de erős tendenciát érzékelhetünk Bécs vagy Zágráb bírósági tárgyalótermeiben egy „alternatív valóság” konstruálására, a bizonyítékok manipulálására az elítélés biztosítása érdekében, sőt akár hamisítására is.¹³¹

¹²⁹ „...a diktatúra a háborús idők Ausztriájában sehova nem vezetett.” Cole: *Visions and Revisions of Empire*, 279.

¹³⁰ Összehasonlítható példa lehet Sir Roger Casement pere, amely feszült politikai légkörben zajlott Londonban 1916 júniusában. Annak ellenére, hogy Casement árulása Nagy-Britanniával szemben meglehetősen nyilvánvaló volt (szövetkezett a német ellenséggel), az államügyész szándékosan úgy alakította a bizonyítékokat, hogy elhomályosítsa Casement ír idealizmusát, és züllöttségét állítsa az előtérbe. A bűnössé nyilvánítás ezután nem lehetett kétséges, mivel a főállamügyész F. E. Smith köztudottan szemben állt az ír autonómia vagy függetlenség bármilyen formájával. Casement viszont a mártír szerepét öltötte magára, az utolsó szó jogán a következőket mondta: „Ha árulást jelent harcolni egy ilyen természetellenes sors ellen, mint ez, akkor büszkén vagyok lázadó.” *Trial of Roger Casement*, 204.

¹³¹ Erről lásd Kirchner találó fejtegetését: *Political Justice*, 46., 105–114.

Egy a hűtlenség kezeléséről szóló történelmi tanulmány feltárja azokat a veszélyeket, amelyek abból származnak, ha egy kormányzat áthágja a törvényt annak érdekében, hogy elhallgattassa hazai ellenzékét. A Nagy Háború hosszú időszakában a jelentős politikusokkal vagy közösségi vezetőkkel szembeni hűtlenségi eljárások ártottak a legtöbbször, melyek célja pedig az volt, hogy demonstrálják az államhatalmat és megszüntessék a lojalitáshiányt. Mivel a célba vett személyek széles körű támogatást élveztek a társadalom részéről, ez azzal járt, hogy egész közösségeket bélyegeztek árulónak; azokat a népeket, amelyek lojalitását egyszer bemocskolták, csak ritkán lehet kárpótolni. A „Habsburg föld”-ön lezajlott valamennyi nagy hűtlenségi per Adam Privićević ügyétől kezdve Karel Kramář 1916-os perén keresztül a Stjepan Radić elleni eljárásig 1920-ban hosszú távon destabilizálta az állami közösséget. Sok megfigyelő szerint a kormány a legszélsőségesebb törvényhez nyúlt, azt tisztán politikai célok érdekében konstruálta, és az abból fakadó igazságtalanság csúnyán visszautótt. Sok ember jutott arra a gondolatra, hogy a nemzeti közösség igazi árulója nem az, aki a vádlottak padján ül: hanem maga a kormányzat. A döntés, hogy a hatalmi harc részeként a „hűtlenség” fegyveréhez nyúljanak, mind a Habsburg Monarchia, mind pedig a Jugoszláv Királyságra nézve végzetes következményekkel járt.

Fordította: DEÁK ÁGNES